

The Greek Review of Social Research

Vol 111 (2003)

111-112 Β'-Γ'

Η εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης στην πολιτική υγείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Λίλα Αντωνοπούλου

doi: [10.12681/grsr.9206](https://doi.org/10.12681/grsr.9206)

Copyright © 2003, Λίλα Αντωνοπούλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Αντωνοπούλου Λ. (2003). Η εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης στην πολιτική υγείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. *The Greek Review of Social Research*, 111, 67–97. <https://doi.org/10.12681/grsr.9206>

Λίλα Αντωνοπούλου*

Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΦΥΛΑΞΗΣ
ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη εξετάζει την αρχή της προφύλαξης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε προκαταρκτικό στάδιο εξετάζεται το μεθοδολογικό ζήτημα της επιστημονικής αβεβαιότητας ως προς την ύπαρξη κινδύνων και την επέλευση ζημίας στην ανθρώπινη ζωή. Το κύριο μέρος της μελέτης είναι αφιερωμένο στην εξέταση της συμπεριφοράς των δημόσιων παραγόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσον αφορά την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης στον τομέα της ανθρώπινης υγείας, σε τρεις διαφορετικές περιπτώσεις. Οι τελικές αξιολογήσεις της μελέτης επικεντρώνονται στην προσδοκία ότι η αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης θα εξαρτηθεί από την προϋπόθεση λειτουργίας της κοινωνίας των πολιτών ως κοινωνικού μηχανισμού εξουδετέρωσης των υλικών και κοινωνικών συνθηκών, μέσα στις οποίες γεννιούνται, στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον, οι επικίνδυνες για την ανθρώπινη υγεία αποφάσεις.

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αρχή της προφύλαξης, ως αρχή με κανονιστικό περιεχόμενο, γεννήθηκε στο πλαίσιο της έννοιας της πρόληψης ως ένα θεμελιώδες στοιχείο μιας νεωτερικής αντίληψης της προστασίας της υγείας.

Καθώς η πρόληψη, γενικά, αντιμετωπίζει την ανάγκη αποτροπής της εμφάνισης ζημίας στην ανθρώπινη υγεία, η δε προφύλαξη χρησιμοποιεί-

* Επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Α.Π.Θ.

** Στην παρούσα μελέτη της συγγραφέως στηρίχτηκε η μελέτη «The precautionary principle within European Union public health policy. The implementation of the principle under conditions of supranationality and citizenship», που γράφτηκε σε συνεργασία με τον Ph. Van Meurs και είναι υπό δημοσίευση στην ευρωπαϊκή επιθεώρηση *Health Policy*.

ται για τη δικαιολόγηση της λήψης μέτρων –που από τη φύση τους είναι κι αυτά προληπτικού χαρακτήρα–, ενώ δεν υπάρχει επιστημονική βεβαιότητα που να οδηγεί στην ύπαρξη κινδύνου, οι δύο αρχές είναι συχνά αντικείμενο σύγχυσης.

Η κοινωνική αποδοχή της αρχής της προφύλαξης συζητείται ευρέως, κυρίως επειδή, βάσει της αρχής αυτής, δεν υπάρχει ανάγκη άμεσης επιστημονικής απόδειξης, π.χ. της βλαπτικότητας ενός προϊόντος ή του κινδύνου από μια βιομηχανική εγκατάσταση, ώστε να υιοθετηθούν τα εύλογα και κατάλληλα δημόσια μέτρα αποτροπής του κινδύνου. Ασφαλή αφηγήρια για τις θεωρητικές αντιρρήσεις είναι το ότι η διαδικασία λήψης δημοσίων αποφάσεων εκ παραδόσεως θεμελιώνεται στην επιστημονική επιβεβαίωση της ύπαρξης μιας σχέσης αιτίου-αποτελέσματος μεταξύ του κινδύνου και των πηγών προέλευσής του. Οι κανονιστικές ρυθμίσεις βασίζονται στην αιτιότητα και τη βεβαιότητα. Με την έννοια αυτή, για παράδειγμα, η εφαρμογή ορισμένων αρχών της πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος, όπως η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» ή η αρχή της πρόληψης, δεν δημιουργεί προβλήματα. Όμως, η αρχή της προφύλαξης δημιουργεί προβλήματα, αφού εφαρμόζεται ιδίως όταν η σχέση αιτιότητας μεταξύ ενός κινδύνου και της πηγής προέλευσής του δεν μπορεί να αποκατασταθεί, κι ενώ δεν υπάρχει παρά εικασία κινδύνου που συνήθως –βέβαια– υποστηρίζεται από επαρκείς ενδείξεις.

Για τους λόγους αυτούς, παρά το ότι η αρχή της προφύλαξης είναι αποδεκτή τόσο από εθνικές νομοθεσίες όσο και από διεθνή κείμενα, αρκετοί θεωρητικοί εκτιμούν ότι μάλλον πρόκειται για στόχο πολιτικής παρά για θεμελιώδη αρχή (Motke, 1956, σ. 106),¹ αμφισβητούν τον κανονιστικό της χαρακτήρα επισημαίνοντας, ακόμη, ότι συχνά επιφέρει αντίθετα από τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα (Galley, 1996, σ. 98).²

Πάντως, παρόλες τις έκδηλες δυσκολίες που κυρίως προκύπτουν κατά την εφαρμογή της στην πράξη, η αρχή της προφύλαξης δεν αμφισβητείται ως προς την καθιέρωσή της ως μιας νομιμοποιημένης θεμελιώδους αρχής με κανονιστικό περιεχόμενο, που η αποτελεσματικότητά της καταδεικνύεται στο πλαίσιο της περίπλοκης διαδικασίας λήψης δημοσίων αποφάσεων προστασίας της υγείας. Μεταξύ άλλων, μπορούμε από τώρα να διαβλέ-

1. Ο Motke εκτιμά ότι πρόκειται για «μια οδηγία ανάπτυξης πολιτικής» και όχι για μια «νομικά υποχρεωτική εντολή».

2. Συνεπάγεται, για παράδειγμα, περιορισμούς προστατευτικού χαρακτήρα στο διεθνές εμπόριο.

ψουμε σε πόσο μεγάλο βαθμό η αρχή της προφύλαξης επιτείνει αυτή την περιπλοκότητα των δημόσιων αποφάσεων: η αρχή αυτή επιβάλλει ριζικό αναπροσανατολισμό της μεθόδου λήψης των αποφάσεων, αφού, εξαιτίας της αβεβαιότητας της σχέσης αιτίου-αποτελέσματος, δεν μπορεί να θεσπιστούν τα μέσα πρόληψης του κινδύνου χωρίς να είναι κανείς σε κάποιο βαθμό σίγουρος για τα απώτερα αποτελέσματά τους.

Στη μελέτη αυτή εξετάζουμε την αρχή της προφύλαξης στο πλαίσιο της πολιτικής υγείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το περιεχόμενο που της έχει προσδοθεί και την εφαρμογή της στην πράξη. Η επίκλησή της από τις Αρχές της Ευρωπαϊκής Κοινότητας γίνεται, στα τελευταία χρόνια, υπό περιστάσεις κρίσεων που ανέκλυαν στο εσωτερικό των χωρών-μελών της. Καμία πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης ούτε χαράσσεται ούτε εκτελείται χωρίς τα κράτη μέλη της να διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Χωρίς να θέλουμε να προκαταλάβουμε, από τη στιγμή αυτή, τα πορίσματα της μελέτης μας, θα μας απασχολήσει επίσης ο βαθμός στον οποίο, εκτός από τους «παραδοσιακούς» πρωταγωνιστές της πολιτικής προστασίας της ανθρώπινης υγείας της Ευρωπαϊκής Κοινότητας –τα κοινοτικά όργανα και τα κράτη-μέλη–, ιδιαίτερο ρόλο διαδραματίζουν, με αφορμή και στο πλαίσιο της επίκλησης και της εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης, οι μη δημόσιοι παράγοντες της κοινωνικής ζωής, η κοινωνία των πολιτών. Έτσι, θα μπορέσουμε να διαγνώσουμε εάν η υπερεθνική πολιτική στην Ευρώπη μπορεί ή όχι να διαφοροποιηθεί, με κριτήριο την καθοριστική συμμετοχή των πολιτών σ' αυτήν, από τις εγκλωβισμένες στις λογικές της αγοράς και της δημόσιας γραφειοκρατίας εθνικές πολιτικές.

II. Η ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΦΥΛΑΞΗΣ

II.1. Η καθιέρωση της αρχής σε εθνικό, παγκόσμιο και υπερεθνικό (ευρωπαϊκό) επίπεδο

Η αρχή της προφύλαξης δεν καθιερώθηκε στα ευρωπαϊκά κράτη μέσω των εσωτερικών νομοθεσιών τους παρά μόνον πρόσφατα, κατ' εκτέλεση διεθνών υποχρεώσεών τους, σε εφαρμογή δηλαδή διεθνών συμφωνιών που πρώτες αυτές καθιέρωναν την εν λόγω αρχή (Vaqué, Ehring και Jacquet, 1999, σ. 83). Η Γερμανία είναι το μοναδικό ευρωπαϊκό κράτος που ανέδειξε, στα μέσα της δεκαετίας του 1970, την αρχή της προφύλαξης σε θεμελιώδη αρχή της εσωτερικής νομοθεσίας της για την προστασία του

περιβάλλοντος, όπως είναι αυτονόητο ανεξάρτητα από κάποια διεθνή υποχρέωσή της στον τομέα αυτό (Cameron και Abouchar, 1996, σ. 37).

Σε παγκόσμια κλίμακα, η αρχή καθιερώθηκε για πρώτη φορά με τη Διακήρυξη της 16ης Ιουνίου 1992 της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη που είχε πραγματοποιηθεί στο Rio de Janeiro (Βραζιλία), με χρήση μάλιστα μιας ορολογίας που δεν αφήνει περιθώρια για το ότι πρόκειται για σαφή υποχρέωση που εγκαθιδρύεται σε βάρος των κρατών: η υπ' αριθμό 15 αρχή της Διακήρυξης του Ρίο ορίζει ότι, σε περίπτωση σοβαρών και αναπότρεπτων κινδύνων, η απουσία απόλυτης επιστημονικής βεβαιότητας δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για να αναβάλλεται η λήψη αποτελεσματικών μέτρων που να αποβλέπουν στην πρόληψη της επιδείνωσης του περιβάλλοντος.³ Εκτός του πεδίου της προστασίας του περιβάλλοντος αλλά πάντοτε σε παγκόσμιο επίπεδο, η αρχή της προφύλαξης καθιερώθηκε σε τομέα που συνδέεται με την προστασία της υγείας και της ζωής των ανθρώπων. Η Συμφωνία για την εφαρμογή υγειονομικών και φυτοϋγειονομικών μέτρων που συνήφθη στο πλαίσιο της GATT με τη λήξη του Γύρου Πολυμερών Εμπορικών Διαπραγματεύσεων της Ουρουγουάης (1994) και σήμερα την διαχειρίζεται ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) ορίζει ότι κάθε υγειονομικό μέτρο που είναι απαραίτητο για την προστασία της υγείας και της ζωής των ανθρώπων πρέπει να θεμελιώνεται σε επαρκείς επιστημονικές αποδείξεις. Όμως, η ίδια Συμφωνία συμπληρώνει ότι, στις περιπτώσεις που αμοιζουσες επιστημονικές αποδείξεις είναι ανεπαρκείς, ένα Μέλος μπορεί να λαμβάνει προσωρινά υγειονομικά ή φυτοϋγειονομικά μέτρα στη βάση προσιτής και κατάλληλης πληροφόρησης, περιλαμβανομένης εκείνης που προέρχεται από τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς, όπως κι εκείνης που προέρχεται από τα υγειονομικά ή φυτοϋγειονομικά μέτρα τα οποία εφαρμόζουν άλλα Μέλη.

Τέλος, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η αρχή της προφύλαξης μνημονεύεται ρητά ως αρχή που διέπει την κοινοτική πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1991) ορίζει ότι η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Κοινότητας, στηρίζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή,

3. A/CONF.151/26 vol. I, Rio Conference on Environment and Development.

καθώς και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Η Συνθήκη προβλέπει επίσης ότι, κατά την εκπόνηση της πολιτικής της στον τομέα του περιβάλλοντος, η Κοινότητα λαμβάνει υπόψη τα διαθέσιμα επιστημονικά και τεχνικά δεδομένα. Όμως, ενώ η αναγνώριση της αρχής της προφύλαξης στο πλαίσιο της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής είναι ζητή, δεν συμβαίνει το ίδιο με την ισχύ της αρχής αυτής στο πλαίσιο της κοινοτικής πολιτικής προστασίας της υγείας. Πραγματικά, μια έμμεση μόνον αναφορά στην αρχή της προφύλαξης μπορεί να συναχθεί από τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997), όταν αυτή ορίζει ότι κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή όλων των πολιτικών και δράσεων της Κοινότητας εξασφαλίζεται υψηλού επιπέδου προστασία της υγείας του ανθρώπου. Η έμμεση αυτή αναγνώριση της αρχής της προφύλαξης στον τομέα της υγείας μπορεί να θεωρηθεί ότι ενισχύεται και από την πρόβλεψη σύμφωνα με την οποία η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στις προτάσεις που υποβάλλει στο Συμβούλιο για τη λήψη μέτρων σχετικών με την υγεία –όπως όμως και μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος και την προστασία των καταναλωτών–, θα λαμβάνει ως βάση ένα υψηλό επίπεδο προστασίας, έχοντας ιδίως υπόψη όσες νέες εξελίξεις βασίζονται σε επιστημονικά δεδομένα.

Από αυτή τη σύντομη επισκόπηση που προηγήθηκε, είναι επιτρεπτό να συμπεράνουμε, προσωρινά, ότι σε όποιο από τα τρία επίπεδα κι αν αναφερθούμε (διεθνές, εθνικό και υπερεθνικό) η αρχή της προφύλαξης αναγνωρίζεται πρωτίστως στο πλαίσιο των πολιτικών περιβαλλοντικής προστασίας. Η αναγνώριση της αρχής στο πλαίσιο των πολιτικών υγείας είναι πολύ πιο πρόσφατη. Σε κάθε περίπτωση, τα κανονιστικά κείμενα που αναφέρονται στην αρχή της προφύλαξης διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το βαθμό της δεσμευτικότητάς τους: μια παραβίαση των διατάξεων της Διακήρυξης του Ρίο ή της Συμφωνίας για την εφαρμογή υγειονομικών και φυτοϋγειονομικών μέτρων του ΠΟΕ δεν μπορεί να κυρωθεί από διεθνές ή εθνικό ή υπερεθνικό δικαστήριο,⁴ πράγμα που δεν συμβαίνει με τις διατάξεις της Συνθήκης της Κοινότητας, η εφαρμογή των οποίων, όπως και όλων των κοινοτικών πράξεων, τελεί υπό τον έλεγχο του υπερεθνικού δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Από την άλλη μεριά, ειδικά στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η άμεση (περιβάλλον) ή έμμεση

4. Αυτές οι διεθνείς συμφωνίες θεωρούνται κείμενα που υποχρεώνουν τα συμβαλλόμενα μέρη σε διαπραγματεύσεις και σε άλλα διπλωματικά μέσα επίλυσης των διαφορών τους και όχι σε προσφυγή σε τρίτα μέρη, δηλαδή σε εθνικά ή διεθνή δικαστικά ή διαιτητικά όργανα.

(υγεία) αναγνώριση της αρχής της προφύλαξης από το «Σύνταγμα» της δεν διευκρινίζεται επαρκώς ούτε ως προς το περιεχόμενο ούτε ως προς τους όρους και τις λεπτομέρειες εφαρμογής της. Κατά συνέπεια, προέχει να διερευνήσουμε αμέσως το πεδίο εφαρμογής της αρχής (το περιεχόμενο και τους όρους εφαρμογής της) στο πλαίσιο της προστασίας της υγείας στο κοινοτικό επίπεδο κατά τρόπο, όμως, αφαιρετικό, δηλαδή χωρίς αναφορές στα προβλήματα που πράγματι ανέκλυψαν κατά την εφαρμογή της στην πράξη. Τα προβλήματα αυτά θα τα εξετάσουμε αργότερα, στην ενότητα III της μελέτης, ενώ η ανάλυση που αμέσως ακολουθεί αξιοποιεί παραδοχές που έχουν συναχθεί, κατά ένα μέρος τους, στη βάση μιας μεθοδολογικής προσέγγισης της αρχής της προφύλαξης.

Π.2. Το πεδίο εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης στον τομέα της προστασίας της υγείας

Όπως υπαινιχθήκαμε στην εισαγωγή μας, υφίσταται σχέση συγγένειας ανάμεσα στις έννοιες της πρόληψης και της προφύλαξης στο πλαίσιο μιας δημόσιας πολιτικής προστασίας αγαθών, όπως η υγεία ή το περιβάλλον, σε τέτοιο βαθμό που να προκαλείται σύγχυση μεταξύ των δύο εννοιών.

Η αρχή της προφύλαξης εξ ορισμού έχει προληπτικό χαρακτήρα, ως προς την ουσία και τις συνέπειές της. Αντίθετα, κάθε μέτρο πρόληψης δεν αποτελεί μέτρο προφύλαξης. Το πεδίο εφαρμογής της πρόληψης είναι πολύ πιο ευρύ από εκείνο της προφύλαξης. Στην πραγματικότητα, η πρόληψη περιλαμβάνει την προφύλαξη.

Ποιο είναι όμως το κριτήριο που πραγματικά διαφοροποιεί τις δύο έννοιες; Καταρχάς, η αρχή της πρόληψης επιτρέπει στις δημόσιες αρχές να λαμβάνουν τα μέτρα που είναι απαραίτητα ώστε να αποτραπεί η επέλευση ενός προβλέψιμου κινδύνου και η πρόκληση ζημίας. Η προβλεψιμότητα προκύπτει, πρωταρχικά, από την επιστημονική έρευνα και εμπειρία, η οποία καταδεικνύει την ισχυρή πιθανότητα ύπαρξης μιας σχέσης αιτιότητας μεταξύ ενός επιστημονικού δεδομένου και των ενδεχόμενων επιζήμιων συνεπειών του. Με άλλα λόγια, η αρχή της πρόληψης επιτρέπει την υιοθέτηση δημόσιων μέτρων, που αποβλέπουν να μειώσουν έναν εντοπισμένο κίνδυνο.

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η αρχή της πρόληψης αναγνωρίζεται και εφαρμόζεται από τα θεσμικά της όργανα ολοένα και πιο εκτεταμένα, στο πλαίσιο της κοινοτικής πολιτικής προστασίας της υγείας. Επί παραδείγματι, η Οδηγία του Συμβουλίου της 14.6.1989 σχετικά με τον επίσημο έλεγχο των τροφίμων ορίζει ότι αυτός ο έλεγχος θα επιτρέπει

στις αρμόδιες εθνικές Αρχές να εξετάζουν τη συμβατότητα των υλικών και αντικειμένων που έρχονται σε επαφή με τα τρόφιμα με τις διατάξεις για την πρόληψη των κινδύνων για τη δημόσια υγεία. Ένα άλλο παράδειγμα δίνεται από την Οδηγία του Συμβουλίου της 21.12.1988 για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών-μελών σχετικά με τα πρόσθετα που μπορούν να χρησιμοποιούνται στα τρόφιμα τα οποία προορίζονται για ανθρώπινη διατροφή. Η πράξη αυτή προβλέπει ότι η έγκριση των προσθέτων οφείλει να λαμβάνει υπόψη την τυχόν αποδεκτή ημερήσια δόση ή ισοδύναμο υπολογισμό που έχει καθοριστεί, καθώς και να περιορίζεται στην ελάχιστη δόση που είναι απαραίτητη για την επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος. Είναι εμφανές ότι μόνο επαρκής επιστημονική γνώση των συνεπειών χρησιμοποίησης των προσθέτων μπορεί να επιτρέψει την εφαρμογή της αρχής της πρόληψης (Vaqué, Ehring και Jacquet, 1999, σ. 89). Ακόμη, αν αναφερθεί και ο Κανονισμός του Συμβουλίου της 8.2.1993 για τη θέσπιση κοινοτικών διαδικασιών για τις προσμείξεις τροφίμων. Η Πράξη αυτή προβλέπει ότι η περιεκτικότητα σε προσμείξεις πρέπει να διατηρείται σε επίπεδα όσο το δυνατό χαμηλότερα, τα οποία μπορούν να επιτευχθούν εύλογα μέσω της εφαρμογής ορθών πρακτικών σε όλα τα στάδια της παραγωγής, προνοώντας επιπρόσθετα ότι πρέπει να καθορίζονται οι ενδεχομένως αναγκαίες μέγιστες τιμές ανοχής για συγκεκριμένες προσμείξεις. Και σ' αυτή την περίπτωση του καθεστώτος πρόληψης που θεσπίσθηκε με τις εν λόγω διατάξεις, η ρύθμιση εναποτίθεται στην επιστημονική εμπειρία, η οποία, με τον καθορισμό κατωφλίων ή άλλων επιπέδων, θα επικαθορίζει την προκρινόμενη λύση.

Παρά την εναπόθεση αυτή στην επιστημονική γνώση, τα τελευταία χρόνια έχουν πολλαπλασιαστεί οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η επιστημονική γνώση δεν επιτρέπει, με το επίπεδο στο οποίο βρίσκεται, να υιοθετηθεί η κανονιστική ρύθμιση που πραγματώνει την πρόληψη, αλλά απλώς να υποθέσει κανείς την ύπαρξη ενός κινδύνου. Μπροστά σε τέτοιες καταστάσεις, είναι εύλογο να επιβάλλεται καταρχήν μια επιφυλακτική στάση (Vaqué, Ehring και Jacquet, 1999, σ. 90). Όμως, η αρχή της προφύλαξης είναι εκείνη που επιτρέπει στην κρατική ρύθμιση να υπερβεί την απλή πρόληψη με βάση την επιστημονική πιθανότητα για την επέλευση μιας ζημίας και να συγκροτηθεί με μέτρα –πρόληψης– έναντι ενός δυνητικού κινδύνου, η φύση ή και η προέλευση του οποίου παραμένουν αβέβαιες, ακόμη και άγνωστες. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή αρχή της πρόληψης, η επιστημονική αβεβαιότητα είναι εκείνη που αποτελεί, ταυτόχρονα, την αιτία ύπαρξης και τον όρο εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης.

Υπό την έννοια αυτή, είναι επιτρεπτό να χαρακτηρίσουμε την αρχή της προφύλαξης, καταρχάς, ως εκείνο το εννοιολογικό εργαλείο που έχουν στη διάθεσή τους οι δημόσιες Αρχές, προκειμένου να λάβουν μέτρα πρόληψης σ' έναν τομέα και σε σχέση με συγκεκριμένες ανθρώπινες δραστηριότητες, όταν δεν υπάρχει επιστημονική βεβαιότητα σχετικά με την ύπαρξη κινδύνων και την επέλευση ζημίας που γεννώνται εξαιτίας αυτών των ανθρώπινων δραστηριοτήτων.

Δύο ειδικότερες διευκρινίσεις είναι αμέσως αναγκαίο να γίνουν, σχετικά με τον «πυρήνα» της αρχής της προφύλαξης, που δεν είναι άλλος από την επιστημονική αβεβαιότητα, η οποία, εξάλλου, καθορίζει τις προϋποθέσεις εφαρμογής της αρχής.

Η πρώτη από τις διευκρινίσεις μας αυτές τοποθετείται στη μεριά μιας «τεχνοκρατικής» προσέγγισης της έκτασης εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης. Επειδή, πράγματι, ο κίνδυνος από μια ανθρώπινη δραστηριότητα συμπυκνώνεται σε ένα πιθανώς δυνάμενο να υπολογισθεί με την εφαρμογή ποσοτικών μεθόδων «πρόβλημα κόστους» (Luhmann, 1991, σ. 19· Γεωργιάδου, 1999, σ. 92), έχει ιδιαίτερη σημασία να γνωρίζουμε σε τι θα αναφέρεται η επιστημονική αβεβαιότητα: θα αναφέρεται μόνον στην ύπαρξη κινδύνου και την επέλευση της ζημίας, ή θα αφορά και τη σοβαρότητα αυτού του κινδύνου και της ζημίας, δηλαδή κι έναν παράγοντα ο οποίος συνήθως είναι αυτός που οι δημόσιες Αρχές σοβαρά συνεκτιμούν όταν πρόκειται να λάβουν μέτρα πρόληψης εξ αφορμής συγκεκριμένης ανθρώπινης δραστηριότητας; Μια απάντηση στο ερώτημα (Cameron και Abouchar, 1996, σ. 103) εμφανίζει την εξής εικόνα:

- Όταν υπάρχει ισχυρή πιθανότητα όσον αφορά την επέλευση κινδύνου/ζημίας, αρκεί να εφαρμοστεί η αρχή της πρόληψης, με τις όποιες προϋποθέσεις αυτή εμπεριέχει.
- Όταν ισχυρή πιθανότητα επέλευσης συνδυάζεται με ιδιαίτερη σοβαρότητα της ζημίας, η αρχή της προφύλαξης ούτε πάλι μπορεί να εφαρμοστεί, καθώς οι δύο συνιστάμενες της αβεβαιότητας –επέλευση και σοβαρότητα– αποτελούν αντικείμενα μιας έστω επαρκούς επιστημονικής γνώσης, έστω σχετικής.
- Η εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης εξαρτάται, πριν απ' οτιδήποτε άλλο, από τον αβέβαιο χαρακτήρα της επέλευσης του κινδύνου/ζημίας: στην περίπτωση αυτή, είναι αυτονόητο ότι όσο αβέβαιη είναι η επέλευση του κινδύνου/ζημίας, άλλη τόση αβεβαιότητα θα επικρατεί όσον αφορά τη σοβαρότητά τους.
- Τέλος, εφόσον η επιστημονική αβεβαιότητα δεν αναφέρεται παρά μόνον στη σοβαρότητα του κινδύνου/ζημίας, η προβλεψιμότητα της

επέλευσης επιτρέπει να εφαρμοστούν μόνον μέτρα υπό τον τίτλο της πρόληψης.

Η δεύτερη διευκρίνισή μας σχετίζεται μεν πάλι με την αβεβαιότητα, αλλά ανατρέχει στην «πηγή» των μέτρων προφύλαξης που λαμβάνουν οι δημόσιες Αρχές, την ανθρώπινη δραστηριότητα και τις αποφάσεις που ήδη έχουν ληφθεί, κι αυτές, υπό συνθήκες επιστημονικής αβεβαιότητας, που ενέχουν δηλαδή ένα ρίσκο, μια διακινδύνευση. Πράγματι, το στοιχείο της αβεβαιότητας ως προς την επέλευση κινδύνων είναι εγγενές στις αποφάσεις και δραστηριότητες που ο ανθρώπινος παράγοντας λαμβάνει ή ασκεί με ρίσκο, η ουσία του οποίου συμπυκνώνεται στο γεγονός ότι, εξαιτίας της αβεβαιότητας που επικρατεί κατά τη στιγμή της απόφασης ή της δραστηριότητας, δεν αποκλείεται στο μέλλον να προκύψουν «αρνητικά γεγονότα» (κίνδυνος, ζημία), και μάλιστα σαν εκείνα τα οποία κανείς είχε υπολογίσει και «είχε ευχηθεί» να κατορθώσει να αποφύγει (Luhmann και Γεωργιάδου, 1991, σ. 91). Πηγαίνοντας από αυτό το «ατομοκεντρικό» επίπεδο στο επίπεδο του κοινωνικού σώματος –και συνακόλουθα των δημόσιων Αρχών–, διαπιστώνεται, εντέλει, ότι η αβεβαιότητα, ως εγγενές στοιχείο των μέτρων προφύλαξης, είναι η αντεστραμμένη όψη της αβεβαιότητας που ενυπάρχει στις ανθρώπινες αποφάσεις οι οποίες ελήφθησαν με ρίσκο: μπροστά στο ενδεχόμενο αρνητικής έκβασης αποφάσεων ή δραστηριοτήτων με ρίσκο, άρα των ενδεχόμενων επιζήμιων συνεπειών τους για τις οποίες υπάρχει αβεβαιότητα, το κοινωνικό σώμα αντιτάσσει ενέργειες ή αποφάσεις αποτροπής αυτών των συνεπειών (μέτρα προφύλαξης), στηριζόμενο στην ίδια αβεβαιότητα η οποία συνόδευε τις ανθρώπινες αποφάσεις με ρίσκο.

III. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΦΥΛΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ, ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΣΥΓΚΡΟΥΟΜΕΝΩΝ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ

Στον ευρωπαϊκό χώρο, στις αρχές αυτής της δεκαετίας, δημόσιες –εθνικές και υπερεθνικές– Αρχές έδωσαν δείγμα γραφής μιας παραπλανητικής εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό ώστε, παρά τις περί του αντιθέτου διαβεβαιώσεις αυτών των Αρχών, να δημιουργείται η υπόνοια ότι στόχος τους δεν ήταν η προστασία της ανθρώπινης υγείας από επικίνδυνες ανθρώπινες δραστηριότητες, αλλά μια επιτήδεια εξουδετέρωση των κοινωνικών και πολιτιστικών καταναγκασμών που περιορίζουν την οικονομική εκμετάλλευση και αποδοτικότητα αυτών των επιζήμιων δραστηριοτήτων. Η συμπεριφορά των ευρωπαϊκών κρατι-

κών (βρετανικών) και κοινοτικών Αρχών στην περίπτωση της νόσου «των τρελών αγελάδων» είναι το πεδίο στο οποίο αμέσως επαληθεύουμε την υπόθεσή μας περί της παραπλανητικής εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης. Τα συμπεράσματα που θα αντλήσουμε θα τα αντιπαραβάλουμε στη συνέχεια στο πλαίσιο δύο ακόμη περιπτώσεων εφαρμογής από τις ευρωπαϊκές Αρχές της αρχής της προφύλαξης.

III.1. Η περίπτωση της νόσου «των τρελών αγελάδων»

Η σπογγώδης εγκεφαλοπάθεια των βοοειδών (Bovine Spongiform Encephalopathy ή BSE), η γνωστή ως νόσος «των τρελών αγελάδων», εντοπίστηκε για πρώτη φορά στη Μεγάλη Βρετανία το 1986. Κατατάσσεται μεταξύ των ασθενειών που καλούνται μεταδοτικές σπογγώδεις εγκεφαλοπάθειες και χαρακτηρίζονται από τον εκφυλισμό του εγκεφάλου και τη σπογγώδη μορφή των νευρικών κυττάρων κατά τη μικροσκοπική ανάλυση. Οι διάφορες αυτές ασθένειες προσβάλλουν τον άνθρωπο (η γνωστότερη ασθένεια είναι η Creutzfeldt-Jacob, που προσβάλλει κατά κανόνα τους ηλικιωμένους) όσο και διάφορα είδη ζώων μεταξύ των οποίων καταλέγονται τα βοοειδή, τα προβατοειδή («τρομώδης ασθένεια των προβάτων»), η κατοικίδια γάτα και η ικτίδα εκτροφείου (vison). Η BSE αποδίδεται στην αλλαγή του τρόπου παρασκευής των προορισμένων για τα βοοειδή τροφών που περιέχουν πρωτεΐνες προβάτων προσβεβλημένων από την αποκαλούμενη «τρομώδη ασθένεια των προβάτων». Η ασθένεια χαρακτηρίζεται από περίοδο επώσεως αρκετών χρόνων, κατά τη διάρκεια της οποίας είναι αδύνατη η ανίχνευσή της ενόσω το ζώο βρίσκεται εν ζωή.

Επιδημιολογικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στη Μεγάλη Βρετανία μεταξύ 1987 και 1990 απέδειξαν πράγματι ότι η BSE προήλθε από κατανάλωση ζωοτροφών μολυσμένων από τον παράγοντα που προκαλεί την τρομώδη νόσο. Οι ανησυχίες της επιστημονικής κοινότητας για την ανθρώπινη υγεία δεν θα μπορούσαν λοιπόν να μην εκδηλωθούν. Το εύλογο ερώτημα που της ετέθη αμέσως ήταν, αφού η BSE ήταν μια μορφή της τρομώδους ασθένειας του προβάτου, γιατί, μέσω της διατροφικής αλυσίδας, να μην μπορούσε να μεταδοθεί στον άνθρωπο. Όμως, στο εύλογο αυτό ερώτημα δεν δόθηκε από την επιστημονική κοινότητα μια εύλογη απάντηση, αφού αυτή εμφανίστηκε βαθιά διχασμένη επί του θέματος. Η δυστοκία της απάντησης συνίστατο στο κατά πόσον ήταν απίθανη η μετάδοση της BSE στον άνθρωπο. Δύο επιστημονικές επιτροπές, που συγκροτήθηκαν από τη συντηρητική βρετανική κυβέρνηση για να μελετήσουν το θέμα, κατέληξαν η μεν πρώτη στο πόρισμα ότι η μετάδοση της BSE στον

άνθρωπο είναι «πολύ απίθανη» αλλά με παραδοχή του ότι «τυχόν εσφαλμένες εκτιμήσεις του πιθανού κινδύνου (θα) συνεπάγονται εξαιρετικά σοβαρές συνέπειες» (επιτροπή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, Απρίλιος 1988), η δε δεύτερη επιστημονική επιτροπή κατέληξε στο πόρισμα ότι, ελλείψει απόλυτης γνώσης του αιτιολογικού παράγοντα, ήταν επιβεβλημένη εκτεταμένη συγκριτική επιδημιολογική έρευνα των περιστατικών της ανθρώπινης ασθένειας και της εκφυλιστικής εγκεφαλοπάθειας λοιμώδους προέλευσης (Greutzfeldt-Jakob) (Λουλούδης, 1999, σ. 22).

Επιστρέφοντας για λίγο στις παρατηρήσεις μας της προηγούμενης ενότητας, αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι η επιστημονική αβεβαιότητα για απειλούμενο στην ανθρώπινη υγεία κίνδυνο από ανθρώπινη δραστηριότητα είναι ο κεντρικής σημασίας παράγοντας, του οποίου η παράκαμψη από τις δημόσιες Αρχές είναι επιτρεπτή προκειμένου να ληφθούν μέτρα προστασίας της ανθρώπινης υγείας, δηλαδή μέτρα προφύλαξης. Συμπληρωματικά, αν και αυτονόητα, είναι αναγκαίο να υπογραμμιστεί ότι αυτά τα δημόσια μέτρα είναι προσωρινού χαρακτήρα, με την έννοια ότι, ενόσω διαρκούν, θα πρέπει να καταβληθεί απ' όλους προσπάθεια (από τις δημόσιες Αρχές, την επιστημονική κοινότητα), προκειμένου να παραχθεί επιστημονική βεβαιότητα, ώστε εντέλει η προστασία της ανθρώπινης υγείας να διασφαλιστεί σε μόνιμη βάση με οριστικές δημόσιες αποφάσεις. Αυτές οι αποφάσεις θα απαξιώνουν οριστικά την ανθρώπινη δραστηριότητα που παρήγαγε τον κίνδυνο. Η παραπλανητική εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης για την οποία συζητήσαμε εξαρχής σ' αυτή την ενότητα έγκειται, στην περίπτωση των συμπεριφορών των δημόσιων Αρχών στη νόσο «των τρελών αγελάδων», στο ότι αυτές, με σκοπό την άρση των μέτρων προφύλαξης που είχαν υιοθετηθεί, ερμήνευσαν και εφάρμοσαν την εν λόγω αρχή ως προκάλυμμα της παρεμπόδισης που άσκησαν σε επιστημονική έρευνα, η οποία αφορούσε τη μεταδοτικότητα της BSE στον άνθρωπο, και της επιζήμιας για την ίδια την ανθρώπινη υγεία συνέπειας της αλλαγής στις διατροφικές συνήθειες των ζώων.

Πραγματικά, υπό τις συνθήκες της επιστημονικής αβεβαιότητας που περιγράψαμε, η βρετανική κυβέρνηση, ήδη από τον Ιούλιο 1988, πήρε σειρά μέτρων προφύλαξης για να μειώσει τους κινδύνους στην υγεία των ανθρώπων από την BSE (π.χ., απαγόρευση πώλησης και χρησιμοποίησης συγκεκριμένων παραπροϊόντων σφαγής βοοειδών που φέρονται ότι περιέχουν μολυσμένα στοιχεία, απαγόρευση εμπορίας ιδίως της κεφαλής και του νωτιαίου μυελού κ.λπ.). Στη διαδικασία λήψης μέτρων προφύλαξης ενεπλάκη και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα από τις αρχές του 1990, η οποία υιοθέτησε σειρά Οδηγιών και Αποφάσεων, βάσει των οποίων η εξα-

γωγή των «υπόπτων» βρετανικών προϊόντων στην ηπειρωτική Ευρώπη εξαρτιόταν από τη διενέργεια αυστηρών ελέγχων. Επισημαίνουμε μάλιστα ότι στις 27 Μαρτίου 1996 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε Απόφαση, με την οποία, «εν αναμονή (μιας) συνολικής εξετάσεως της καταστάσεως» –άρα υπό συνθήκες επιστημονικής αβεβαιότητας–, απαγορευόταν κάθε εξαγωγή ζώων βοοειδών και κάθε παραπροϊόντος που υπήρχε ενδεχόμενο να εισέλθει στην ανθρώπινη ή ζωική τροφική αλυσίδα από τη Μ. Βρετανία στο υπόλοιπο κοινοτικό έδαφος. Όμως, κάθε βρετανική ή κοινοτική απόφαση που λαμβανόταν προς αυτή την κατεύθυνση αποδείχτηκε ότι συνοδευόταν από τις προσπάθειες της βρετανικής διοίκησης, συχνότατα δε με τη συνέργεια της Κοινοτικής διοίκησης, για καταστρατήγηση των απαγορεύσεων και των ελέγχων, καθώς και από πιέσεις για την άμεση άρση των μέτρων που μόλις είχαν ληφθεί. Αδιάφραστη απόδειξη αυτών των πρακτικών είναι οι ίδιες οι επιπτώσεις τους: από το 1989 έως και το 1994, οι βρετανικές εξαγωγές ζωοτροφών για μηρυκαστικά βασισμένων σε κρέας, παρά τις απαγορεύσεις, συνεχίζονταν κανονικά (το 1989 έφθασαν μάλιστα στους 25.000 περίπου τόνους, σε σχέση με τους 12.500 τ. ένα χρόνο πριν)· η BSE εντοπίστηκε το 1991 και στην ηπειρωτική Ευρώπη εμφανίστηκε έξαρση των κρουσμάτων της νόσου Greutzfeldt-Jakob σε ολόκληρο τον κοινοτικό χώρο. Ουσιώδες στοιχείο των βρετανικών και κοινοτικών προσπαθειών ήταν, όμως, η «σιωπή» που επιβλήθηκε σ' εκείνη την επιστημονική έρευνα που ήδη εργαζόταν προς την κατεύθυνση της απόδειξης της μεταδοτικότητας της νόσου στον άνθρωπο, έτσι ώστε, μέσω της κατίσχυσης ως του μοναδικού επιστημονικού πορίσματος εκείνου της «πολύ απίθανης» μεταδοτικότητας της νόσου στον άνθρωπο, να ευνοηθεί η παραβίαση, η καταστρατήγηση των μέτρων προφύλαξης που είχαν ληφθεί, εντέλει δε η κατάργησή τους.

Μια μελέτη που πρόσφατα εκδόθηκε ανάγλυφα καταδεικνύει την επιβολή, από τις συντηρητικές βρετανικές κυβερνήσεις της περιόδου 1989-1994, σε όσες επιστημονικές απόψεις δίσταντο με την προαναφερθείσα εκτίμηση του κινδύνου, της σιωπής, ή ορθότερα του «εξοστρακισμού» τους από τους διαθέσιμους οικονομικούς πόρους, προς άμεση ενίσχυση του εφησυχασμού τον οποίο καλλιεργούσε η «κυρίαρχη» επιστημονική άποψη (Λουλούδης, 1999, σ. 53-54). Τη δραστηριότητα όμως, προς την ίδια ακριβώς κατεύθυνση, του εκτελεστικού θεσμικού οργάνου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ζητά κατέδειξε το πόρισμα της εξεταστικής επιτροπής η οποία ιδρύθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τον Ιούλιο του 1996, με σκοπό να εξετάσει τις πολιτικές και νομικές ευθύνες του κοινοτικού οργάνου εξαιτίας της ολιγωρίας που

έδειξε για τη λήψη αποτελεσματικών μέτρων προφύλαξης του κοινοτικού πληθυσμού από την BSE (θυμίζουμε ότι το δραστικότερο μέτρο υιοθετήθηκε το Μάρτιο του 1996), όπως και εξαιτίας της συνέργειας των κοινοτικών πολιτικών και διοικητικών αξιωματούχων στην καταστροφή των εθνικών και κοινοτικών μέτρων. Στην έκθεση του Ισπανού ευρωβουλευτή Medina Ortega, η οποία εγκρίθηκε με συντριπτική πλειοψηφία από την ολομέλεια της Συνέλευσης το Φεβρουάριο του 1997,⁵ μεταξύ άλλων καταλογίζονται ευθύνες στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή για το ότι: δεν έδρασε, κατ' εφαρμογή εντολής που της είχε δοθεί από το Συμβούλιο της Κοινότητας ήδη από τον Ιούνιο του 1990, με σκοπό να διεκπεραιώσει ένα ευρείας κλίμακας ερευνητικό πρόγραμμα σχετικά με τους κινδύνους της BSE για την ανθρώπινη υγεία, αλλά αρκέστηκε στις επιστημονικές διαβεβαιώσεις που παρέχονταν, σχετικά με το «απίθανο» ενός τέτοιου κινδύνου, από Βρετανούς επιστήμονες· δεν χρησιμοποίησε τις δικές της επιστημονικές δυνάμεις για να ελέγξει την εκτίμηση του κινδύνου που υιοθετούσαν οι Βρετανοί· δεν χρησιμοποίησε, ειδικότερα, ανεξάρτητες και διεπιστημονικές συμβουλευτικές επιτροπές, που θα είχαν επιτρέψει μια καλύτερη εκτίμηση της εξέλιξης της επιζωοτίας και των κινδύνων για την ανθρώπινη υγεία· παρεμπόδισε την έκφραση γνώμης των επιστημόνων που διατύπωναν μειοψηφικές απόψεις στο κοινοτικό συμβουλευτικό όργανο της Επιστημονικής Κτηνιατρικής Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και τη γνωστοποίηση αυτών των απόψεων στην κοινή γνώμη. Υπενθυμίζουμε, ακόμη, ότι, λόγω ακριβώς των συνολικών ευθυνών που αποδόθηκαν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η έκθεση Ortega οδήγησε σε μια πρωτοφανή, για την ιστορία των θεσμών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, πολιτική κρίση, αφού στη βάση της έκθεσης υποβλήθηκε από Βέλγους σοσιαλιστές ευρωβουλευτές στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο πρόταση μομφής εναντίον του συνόλου της Επιτροπής, και ειδικά του τότε προέδρου της Jacques Santer, με το ερώτημα της αποπομπής του. Οι υποσχέσεις του τ. προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την αναδιοργάνωση των ... διοικητικών υπηρεσιών της Επιτροπής, ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα των κτηνιατρικών και υγειονομικών ελέγχων, επέτρεψε μεν την απόρριψη της πρότασης μομφής (21.2.1997), όχι όμως

5. Εκτενή αποσπάσματα της έκθεσης Ortega, καθώς και της κοινοβουλευτικής συζήτησης που διεξήχθη επ' αυτής, είναι δημοσιευμένα στην έκδοση *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*, Νέα της συνόδου, Σύνοδος Φεβρουαρίου 1997, έγγρ. PE 255.893, σ. 19-29· βλ., επίσης, την κοινοβουλευτική συζήτηση του Ιουλίου του 1996 για την ίδρυση της εξεταστικής επιτροπής, στην ίδια έκδοση, έγγρ. 250.641, σ. 34-37.

και την αποχώρηση αυτού του Ευρωπαίου πολιτικού από το κοινοτικό πολιτικό προσκήνιο δύο χρόνια αργότερα, υπό το βάρος ανάλογων πολιτικών παραλείψεων που καταλογίστηκαν στην Επιτροπή ως σύνολο και σ' αυτόν προσωπικά στο πλαίσιο άλλων υποθέσεων.

Όσον αφορά το κίνητρο της παραπλανητικής εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης στην οποία επιδόθηκαν οι βρετανικές Αρχές, σε σύμπραξη με τις κοινοτικές Αρχές, αυτό δεν ήταν άλλο από τη διασφάλιση της οικονομικής θέσης των παραγόντων της παραγωγικής διαδικασίας οι οποίοι θίγονταν, όχι βέβαια από την εξάπλωσή της ή τον κίνδυνο μετάδοσης της BSE στον άνθρωπο, αλλά από τα –στοιχειώδη– μέτρα προφύλαξης που είχαν ληφθεί για την προστασία της ανθρώπινης υγείας. Περισσότερο απ' οπουδήποτε αλλού, αυτό το κίνητρο καταφαίνεται με την πρωτοβουλία της βρετανικής κυβέρνησης να προσφύγει στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, ζητώντας την ακύρωση ως παράνομης της Απόφασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 22 Μαρτίου 1996, με την οποία, όπως ήδη τονίσαμε, είχε επιβληθεί εμπόριο στις βρετανικές εξαγωγές βοοειδών και παραπροϊόντων της σφαγής τους προς τα υπόλοιπα κράτη-μέλη. Προσφυγή στο Ευρωδικαστήριο με το ίδιο αντικείμενο είχαν επίσης ασκήσει οι αντιπροσωπευτικές ενώσεις των Βρετανών κτηνοτρόφων και παραγωγών ζωοτροφών. Το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, με τις αποφάσεις που εξέδωσε στις 5 Μαΐου 1998, απέρριψε και τις δύο προσφυγές. Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι κύριο επιχείρημα της βρετανικής κυβέρνησης ενώπιον του Δικαστηρίου ήταν ότι η επίμαχη απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έπρεπε να ακυρωθεί ως αντίθετη στη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, επειδή η απόφαση δεν δικαιολογείται από κανέναν από τους στόχους της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) που εξαγγέλλονται από τη Συνθήκη (αύξηση της παραγωγικότητας της γεωργίας, διασφάλιση δίκαιου επιπέδου ζωής στον αγροτικό πληθυσμό), ενώ, επιπρόσθετα, ζημίωσε τους επιχειρηματίες του τομέα του βοδινού κρέατος και των συναφών προϊόντων στη Μ. Βρετανία, αποσταθεροποίησε την αγορά της Κοινότητας και, ενόψει της αδυναμίας προμήθειας με τα οικεία προϊόντα από τα άλλα κράτη-μέλη, δεν επέτρεψε την επίτευξη λογικών τιμών για τους καταναλωτές. Στη βρετανική κυβέρνηση είχε απαντήσει, ενώπιον του Δικαστηρίου, πρώτα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και, στη συνέχεια, το ίδιο το Δικαστήριο. Σύμφωνα με την Επιτροπή, η προστασία της υγείας των ζώων και των ανθρώπων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ΚΑΠ και η δημόσια υγεία είναι «ζήτημα μείζονος σημασίας». Σύμφωνα με το Δικαστήριο, οι απαιτήσεις στον τομέα της προστασίας της υγείας αποτελούν συνιστώσα των άλλων πολιτικών της Κοινότητας και η επι-

δίωξη των στόχων της ΚΑΠ δεν μπορεί να μην λαμβάνει υπόψη ορισμένες ανάγκες γενικού συμφέροντος, όπως η προστασία των καταναλωτών ή της υγείας και της ζωής των ανθρώπων και των ζώων· αυτές τις ανάγκες οφείλουν μάλιστα να λαμβάνουν υπόψη όλα τα κοινοτικά θεσμικά όργανα κατά την άσκηση των εξουσιών τους.

Με την ίδια απόφασή του της 5 Μαΐου 1998, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου φρόντισε επίσης να ισχυροποιήσει την εγκυρότητα της αρχής της προφύλαξης: αφενός περιέγραψε με ακρίβεια το περιεχόμενό της (όσες φορές, τόνισε, υπάρχουν αμφιβολίες ως προς τη συνδρομή ή τη σημασία κινδύνων για την υγεία των ανθρώπων, τα κοινοτικά όργανα μπορούν να λαμβάνουν μέτρα προστασίας, χωρίς να οφείλουν να αναμένουν να αποδειχθεί πλήρως το υπαρκτό και η σοβαρότητα αυτών των κινδύνων), αφετέρου θεμελίωσε την ισχύ της σε δεσμεύσεις που είναι ενταγμένες στην ίδια την ιδρυτική Συνθήκη (στις ήδη αναφερόμενες διατάξεις που μνημονεύουν την αρχή της προφύλαξης για την προστασία του περιβάλλοντος).

Τελικά, αφού οι Ευρωπαίοι φορολογούμενοι κατέβαλαν το αντίτιμο της σφαγής δεκάδων χιλιάδων μολυσμένων βοοειδών στη Μεγάλη Βρετανία και σε μερικές ακόμη χώρες-μέλη της Κοινότητας (οι αποζημιώσεις στους κτηνοτρόφους καταβλήθηκαν από τον κοινοτικό προϋπολογισμό) κι αφού με τον τρόπο αυτό θεωρήθηκε ότι «εξαφανιζόταν» η ίδια η BSE, χωρίς φυσικά να έχει παραχθεί επιστημονική βεβαιότητα για το ότι η επιζωοτία δεν δημιουργεί κίνδυνο για την ανθρώπινη υγεία, η Απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 27 Μαΐου 1996 άρθηκε με απόφαση του κοινοτικού εκτελεστικού οργάνου το Νοέμβριο του 1999. Υπό τις περιστάσεις που περιγράψαμε, δεν έχει το παραμικρό νόημα να χαρακτηρίσουμε τα κοινοτικά μέτρα που έκτοτε ελήφθησαν σχετικά με την ανθρώπινη κατανάλωση του βόειου κρέατος και, έμμεσα, μέσω της διατροφικής αλυσίδας των ζώων, των παραπροϊόντων του, ως «μέτρα προφύλαξης» ή με οποιονδήποτε άλλο όρο· τα μέτρα αυτά, πάντως, κατά βάση καθιερώνουν την υποχρέωση των εθνικών και κοινοτικών Αρχών να πραγματοποιούν σε τακτά χρονικά διαστήματα δειγματοληπτικούς ελέγχους σχετικούς με την BSE, καθώς και την υποχρέωση σήμανσης, από την 1 Σεπτεμβρίου 2001, του βοείου κρέατος που διατίθεται στους καταναλωτές όσον αφορά τα είδη ζωοτροφικής που χρησιμοποιήθηκαν για την εκτροφή. Επίσης, επίκειται και η έκδοση κοινοτικής ρύθμισης η οποία θα υποχρεώνει τα κράτη-μέλη να θέτουν «εκτός αγοράς» έναν κατάλογο από μέρη των βοοειδών που είναι ευαίσθητα σε προσβολή από την BSE. Ο κατάλογος αυτός –όχι βέβαια συμπτωματικά– είναι εκτενέστερος για τη Μεγάλη Βρετανία

απ' ό,τι για όλα τα άλλα κράτη-μέλη.⁶ Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι, ακόμη και τη στιγμή της κατάργησης του κοινοτικού εμπόργκο στις βρετανικές εξαγωγές βοείου κρέατος, είχε βρεθεί άλλη μια δημόσια Αρχή κράτους-μέλους της Κοινότητας, η γαλλική κυβέρνηση, που είχε προχωρήσει στην ίδια παραπλανητική ερμηνεία των μέτρων προφύλαξης στην οποία ήδη είχαν διαπρέψει οι βρετανικές και οι κοινοτικές Αρχές: το Νοέμβριο του 1999, η γαλλική κυβέρνηση εκδήλωσε τη βούλησή της, παρά την κοινοτική απόφαση της άρσης του εμπόργκο, να συνεχίσει η ίδια, μονομερώς, την ισχύ του αποκλεισμού των βρετανικών εξαγωγών βοείου κρέατος προς το γαλλικό έδαφος. Σ' αυτή τη γαλλική απόφαση (η οποία, τελικά, δεν υλοποιήθηκε) αμέσως εναντιώθηκαν πολιτικοί και επιστήμονες, που τόνισαν το γεγονός ότι μια τέτοια απόφαση μάλλον εξυπηρετούσε πολιτικά κίνητρα (τη γαλλική αντίθεση στον βρετανικό «ευρωσκεπτικισμό») και όχι την αρχή της προφύλαξης, αφού, καθόλο το διάστημα που ίσχυε το κοινοτικό εμπόργκο κατά των βρετανικών εξαγωγών, οι γαλλικές δημόσιες Αρχές επιδεικτικά απείχαν από κάθε ενθάρρυνση ή υποστήριξη της επιστημονικής έρευνας για την κατάδειξη του κινδύνου μετάδοσης της BSE στον ανθρώπινο οργανισμό.⁷

III.2. Η περίπτωση των κοινοτικών απαγορεύσεων εισαγωγής αμερικανικού κρέατος επεξεργασμένου με ορμόνες

Κυριολεκτικά στον αντίποδα του τρόπου με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Κοινότητα αντιλήφθηκε και εφάρμοσε την αρχή της προφύλαξης στην υπόθεση «των τρελών αγελάδων», βρίσκεται η από μέρους της –ειδικά δε η από μέρους της εκτελεστικής της Επιτροπής– εφαρμογή της αρχής στη διαφορά που γεννήθηκε μεταξύ Κοινότητας και Ηνωμένων Πολιτειών, στα μέσα της δεκαετίας του 1990, εξ αφορμής δύο Κοινοτικών Οδηγιών με τις οποίες απαγορευόταν η εισαγωγή (αλλά και η κοινοτική παραγωγή) στο κοινοτικό έδαφος βοείων κρεάτων επεξεργασμένων με έξι διαφορετικές φυσικές ή συνθετικές ορμόνες.⁸ Στην περίπτωση αυτή, η προσήλωση της Κοινότητας στην τήρηση της αρχής της προφύλαξης εξηγείται από την επιθυμία της να αποφύγει την πολιτική και ηθική κρίση που προκάλεσε η

6. Βλ., σχετικά, την ειδησεογραφία στη *Le Monde* της 19.4.2000 και στο *Bulletin Quotidien Europe*, no 7687, 30.3.2000, 12, no 7700, 17/18.4.2000, 7 και no 7710, 5.5.2000, 15.

7. Βλ., αναλυτικά, στη *Le Monde*, 27.10.1999, 2.11.1999 και 3.1.2000.

8. Οι δύο Οδηγίες του 1981 και του 1988 ενοποιήθηκαν σε μια νέα Οδηγία, του 1996, η οποία ισχύει από την 1.7.1997.

συμπεριφορά της στην υπόθεση «των τρελών αγελάδων» και να μην θέσει εκ νέου σε κίνδυνο τη νομιμοποίησή της.

Για τις ΗΠΑ, αυτά τα κοινοτικά μέτρα παραβίαζαν τις διατάξεις της Συμφωνίας για την εφαρμογή υγειονομικών και φυτοϋγειονομικών μέτρων του ΠΟΕ, στην οποία αναφερθήκαμε στην εισαγωγή της μελέτης μας. Με αμερικανική πρωτοβουλία, το ζήτημα έφθασε στη διαδικασία επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ, κι ένα *ad hoc* διαιτητικό όργανο –ένα «panel», κατά την ορολογία του ΠΟΕ,– επελήφθη της διαφοράς το Δεκέμβριο του 1996. Ενώπιον του panel, οι ΗΠΑ υποστήριξαν ότι τα κοινοτικά μέτρα δεν είχαν θεσπιστεί βάσει μιας εκτίμησης των κινδύνων των ορμονούχων κρεάτων για την ανθρώπινη υγεία, δεν λάμβαναν υπόψη τις προδιαγραφές προστασίας της υγείας που συνιστά η επιτροπή του «Codex Alimentarius»⁹ και ότι ήταν περιοριστικότερα για το διεθνές εμπόριο απ’ όσο αξιώνει να είναι η επίτευξη ενός επιθυμητού επιπέδου προστασίας της ανθρώπινης υγείας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αντέτεινε ότι η Συμφωνία του ΠΟΕ αναγνωρίζει στα μέλη της το δικαίωμα να υιοθετούν το επίπεδο προστασίας της ανθρώπινης υγείας που θεωρούν κατάλληλο, ότι –σ’ αυτό το πλαίσιο– η κοινοτική νομοθεσία αποβλέπει στην εξασφάλιση ενός επιπέδου προστασίας ανώτερου από εκείνο που θα μπορούσε να εξασφαλιστεί αν υιοθετούνταν οι συστάσεις της επιτροπής του «Codex Alimentarius» και ότι, εν πάση περιπτώσει, τα μέτρα αυτά ήταν απόλυτα σύμφωνα με την αρχή της προφύλαξης, την οποία καθιερώνει –όπως εισαγωγικά έχουμε επισημάνει– η Συμφωνία του ΠΟΕ για την εφαρμογή υγειονομικών και φυτοϋγειονομικών μέτρων. Το αντικείμενο της ευρω-αμερικανικής αντιδικίας, στην πραγματικότητα, επικεντρωνόταν στην επιστημονική απόδειξη της επικινδυνότητας των ορμονούχων κρεάτων για την ανθρώπινη υγεία. Το panel κάλεσε σε ακρόαση ένα μεγάλο αριθμό επιστημόνων και εμπειρογνομόνων για να το δια φωτίσουν επ’ αυτού. Στη βάση των επιστημονικών επιχειρημάτων που κατατέθηκαν ενώπιόν του, το Μάιο

9. Η επιτροπή του «Codex Alimentarius» είναι ένα κοινό συμβουλευτικό όργανο του FAO και της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας, που δημιουργήθηκε για να εφαρμόσει ένα πρόγραμμα των δύο διεθνών οργανισμών για τις προδιαγραφές των τροφίμων. Αντικείμενο του προγράμματος είναι η προστασία της υγείας των καταναλωτών και η εξασφάλιση πρακτικών θεμελιών για το διεθνές εμπόριο των τροφίμων, μέσω της επεξεργασίας των προδιαγραφών των τροφίμων. Οι προδιαγραφές αυτές, καθώς και η αποδοχή τους από τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών των δύο οργανισμών, αποτελούν τον «Codex Alimentarius». Ο Codex είναι λοιπόν μια συλλογή προδιαγραφών που έχουν υιοθετηθεί σε διεθνές επίπεδο και είναι διατυπωμένες κατά ομοίμορφο τρόπο.

του 1997 εξέδωσε την έκθεση και το πόρισμά του, με το οποίο καταδίκασε τα κοινοτικά μέτρα ως αντίθετα προς μεγάλο αριθμό διατάξεων της Συμφωνίας του ΠΟΕ. Ειδικότερα, το panel καταλόγισε στην Κοινότητα ότι, απαγορεύοντας τη χρησιμοποίηση των έξι ορμονών στην παραγωγή βοείου κρέατος και, κατ' επέκταση, την εισαγωγή στο κοινοτικό έδαφος κρεάτων που είχαν υποστεί ορμονούχο επεξεργασία, υπερέβη «τους κανόνες» του «Codex Alimentarius» η Κοινότητα όφειλε, κατά το διαιτητικό όργανο, να συνεισφέρει επιστημονικές αποδείξεις για το ότι ήταν αναγκαίο, για λόγους προστασίας της ανθρώπινης υγείας, να επιβάλλει στους παραγωγούς βοείου κρέατος –στους κοινοτικούς όπως και στους Αμερικάνους παραγωγούς– καταναγκασμούς αυστηρότερους από εκείνους που είναι καθιερωμένοι· όμως, κατά το panel, τέτοιες αποδείξεις η Κοινότητα δεν κατέθεσε.

Τρεις σύντομες παρατηρήσεις είναι θεμιτό να διατυπωθούν σε σχέση με την απόφαση αυτή του οργάνου του ΠΟΕ. Καταρχάς, με την κρίση που επίσης εξέφερε για το ότι οι κίνδυνοι για την ανθρώπινη υγεία από τα ορμονούχα κρέατα δεν είναι πιθανοί, το panel συντάχθηκε με την ταυτόσημη άποψη μερίδας της επιστήμης, η οποία προσπαθούσε να αποδείξει τον αβλαβή χαρακτήρα των ορμονών, παρό μ' εκείνο το τμήμα της επιστημονικής κοινότητας που πρέσβευε την αντίθετη άποψη. Η ομοιότητα αυτής της συμπεριφοράς του αποφασιστικού οργάνου του ΠΟΕ μ' εκείνη της βρετανικής κυβέρνησης στην υπόθεση «των τρελών αγελάδων» είναι –δυστυχώς– προφανής. Έπειτα, όσον αφορά το πόρισμά του για την αντίθεση των κοινοτικών μέτρων στις προδιαγραφές της επιτροπής του «Codex Alimentarius», το panel απέδωσε ιδιότητα δεσμευτικών «κανόνων» σ' αυτές τις προδιαγραφές, τη στιγμή που είναι γνωστό ότι πρόκειται για ενδεικτικές μόνον περιγραφές, που η Επιτροπή απλώς συνιστά στις κυβερνήσεις να τις αποδεχτούν. Τέλος, είναι απογοητευτικό που το panel δεν δέχτηκε να «καλύψει» τα κοινοτικά μέτρα κάτω από την αρχή της προφύλαξης που θεσπίζεται με τη Συμφωνία του ΠΟΕ για την εφαρμογή υγειονομικών και φυτοϋγειονομικών μέτρων, τη στιγμή μάλιστα που από μόνη την εκ μέρους του ακρόαση μελών της επιστημονικής κοινότητας προέκυπτε η επιστημονική αβεβαιότητα σχετικά με τους κινδύνους των ορμονούχων κρεάτων για την ανθρώπινη υγεία.

Λίγες μέρες μετά την έκδοση της απόφασης του panel, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή την προσέβαλε στο Εφετείο του ΠΟΕ. Μέσα στο σύντομο χρονικό διάστημα που το νέο αυτό όργανο έπρεπε να αποφανθεί, η Κοινότητα δεν πρόφτασε να προσκομίσει κανένα νέο επιστημονικό στοιχείο που θα αποδείκνυε την αναγκαιότητα της λήψης αυτών των μέτρων για

λόγους προστασίας της ανθρώπινης υγείας. Το Εφετείο καταδίκασε, τελικά, τον Ιανουάριο του 1998, την κοινοτική ρύθμιση, με επίκληση της ανεπάρεχτης των επιστημονικών αποδείξεων για την ύπαρξη κινδύνου στην ανθρώπινη υγεία που απορρέει από το βόειο κρέας, το επεξεργασμένο με ορμόνες.

Τη νέα αυτή απόφαση του ΠΟΕ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή την ερμήνευσε ως επιβεβαιωτική της κάλυψης της κοινοτικής ρύθμισης από την αρχή της προφύλαξης. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι, με βάση τη νέα απόφαση του ΠΟΕ, θα μπορούσε να διατηρήσει σε ισχύ τις ρυθμίσεις της, υπό την προϋπόθεση ότι μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα θα παρουσίαζε μια επακριβή εκτίμηση των κινδύνων που συνεπάγονται για την ανθρώπινη υγεία τα ορμονούχα βόεια κρέατα, στη βάση επιστημονικών δεδομένων πληρέστερων από εκείνα που παρουσίασε στο πλαίσιο της διαδικασίας στον ΠΟΕ. Από τη μεριά τους, οι ΗΠΑ δεν συμμερίστηκαν αυτή την ερμηνεία και, επιμένοντας ότι η καταδίκη των κοινοτικών μέτρων ήταν ρητή –και πλέον αμετάκλητη–, αποφάσισαν αμέσως να επιβάλουν κυρώσεις για την απόφαση της Κοινότητας να τα διατηρήσει σε ισχύ.¹⁰

Ως επιβεβαίωση της προσήλωσης της Κοινότητας, στην υπόθεση αυτή, στην αρχή της προφύλαξης, θεωρούμε όχι απλώς το γεγονός ότι αυτή αναδέχθηκε το κόστος για την κοινοτική οικονομία των αμερικανικών κυρώσεων προκειμένου να διατηρήσει τις απαγορεύσεις της εισαγωγής ορμονούχων κρεάτων σε ισχύ,¹¹ αλλά το ότι, λίγες εβδομάδες μετά την τελευταία απόφαση του ΠΟΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να χρηματοδοτήσει 17 ερευνητικά προγράμματα που εργάζονταν προς την κατεύθυνση της απόδειξης των επιζήμιων για την ανθρώπινη υγεία ορμονούχων κρεάτων. Στα τέλη του 1999, η Επιστημονική Κτηνιατρική Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης εγκυροποίησε το προσωρινό πόρισμα των ερευνών αυτών, σύμφωνα με το οποίο ένα συγκεκριμένο είδος ορμόνης με την οποία «εμπλουτίζονται» τα βοοειδή (η ορμόνη oestradiol 17 b) είναι ανεπιφύλακτα καρκινογόνο για τον ανθρώπινο οργανισμό. Το Μάιο του 2000, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε ότι αποφάσισε να προσθέσει στις Κοινοτικές Οδηγίες διάταξη οριστικής απαγόρευσης εισαγωγής του βοείου κρέατος, που περιέχει τη συγκεκριμένη ορμόνη, και να διατη-

10. *Bulletin Quotidien Europe*, no 7140, 17.1.1998, 8.

11. Οι κυρώσεις αυτές υλοποιήθηκαν στα τέλη του 1998, με τη μορφή της αύξησης των δασμών επί των εξαγόμενων από την Κοινότητα προϊόντων ετήσιου συνολικού ύψους περίπου 117 εκατομμ. δολλ., προϊόντων μεταξύ των οποίων είναι το τυρί ροκφόρ, το φουαγκρά, η μουστάρδα, τα μεταλλικά νερά και η ελληνική φέτα.

ρήσει ως προσωρινή την απαγόρευση για τα κρέατα που περιέχουν τις υπόλοιπες πέντε ορμόνες μέχρις ότου αποδειχθεί, από την επιστημονική έρευνα, και γι' αυτά, ο επιζήμιος για την ανθρώπινη υγεία χαρακτήρας τους.¹²

III.3. Η στάση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην περίπτωση των γενετικά τροποποιημένων προϊόντων διατροφής

Η θετική εικόνα που προέκυψε με αφορμή την προσήλωση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην αρχή της προφύλαξης, στην περίπτωση των εισαγόμενων ορμονούχων κρεάτων, καταρχάς επιβεβαιώνεται με τη συμπεριφορά που ακολούθησε ίσως στο πιο πρόσφορο, για την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης, πεδίο, εκείνο της διάδοσης και της τάσης επικράτησης στην παγκόσμια αγορά της καλλιέργειας και κατανάλωσης γενετικά τροποποιημένων προϊόντων διατροφής. Όμως, όπως θα διαπιστώσουμε σε λίγο, αυτή η συμπεριφορά της Κοινότητας δεν άργησε να αμαυρωθεί, ως συνέπεια –πιστεύουμε– της δεκτικότητας των Αρχών της, όπως θα συνέβαινε ή και συμβαίνει με κάθε δημόσια Αρχή, στις σχέσεις ισχύος που απορρέουν και διαμορφώνονται με επίκεντρο τις παραγωγικές δραστηριότητες, ιδιαίτερα δε εκείνες που ομογενοποιούνται και εκτείνονται σε παγκόσμια κλίμακα.

Μία από τις ισχυρότερες «εκρήξεις» που έχουν συνταράξει την ανθρώπινη κοινωνία σ' αυτό τον αιώνα είναι και η «βιοτεχνολογική έκρηξη», η οποία έχει κατακλύσει κυριολεκτικά τις αγορές του κόσμου με γενετικά μεταλλαγμένα προϊόντα διατροφής. Το κίνητρο της βιοτεχνολογικής έρευνας, όπως –και ενόσω– αυτή διεξαγόταν στα ερευνητικά εργαστήρια εδώ και δεκαετίες, ήταν, υποτίθεται, ευγενές: η εφαρμογή της γενετικής στην παραγωγή ειδών διατροφής θα μπορούσε να λύσει διά παντός το πρόβλημα της πείνας που ενδημεί σε μεγάλες περιοχές του πλανήτη, όπως επίσης θα απαντούσε σε εγγενή προβλήματα της συμβατικής γεωργίας (τη μόλυνση του εδάφους από τα φυτοφάρμακα, την ύπαρξη απέραντων εκτάσεων που δεν μπορούν να καλλιεργηθούν επειδή τα εδάφη είναι αλμυρά ή επειδή δεν έχουν νερό κ.λπ.). Οι οικονομικές επιπτώσεις της βιοτεχνολογικής έρευνας, με τις θετικές ή τις αρνητικές διαστάσεις τους, όπως και οι επιπτώσεις της στην ανθρώπινη υγεία και στο περιβάλλον, αναδείχθηκαν από τη στιγμή που τα πεπραγμένα της βγήκαν έξω από τα ερευνητικά εργαστήρια και αποτέλεσαν αντικείμενο οικονομικής εκμετάλλευσης.

12. Βλ. στη *Le Monde*, 26.5.2000.

Στην πραγματικότητα, στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας αυτού του αιώνα, γιγαντιαίες πολυεθνικές επιχειρήσεις ιδιοποιήθηκαν τις βιοτεχνολογικές ανακαλύψεις, ενίσχυσαν την περαιτέρω ανάπτυξη της βιοτεχνολογίας, διαμόρφωσαν ένα ολόκληρο παραγωγικό σύστημα γενετικά τροποποιημένων σπόρων ειδών διατροφής και επέβαλαν μονοπωλιακούς όρους στην εμπορευματοποίησή του. Η αμερικανική εταιρεία Monsanto είναι αυτή τη στιγμή η μεγαλύτερη εταιρεία παραγωγής γενετικά μεταλλαγμένων σπόρων στον κόσμο και ακολουθείται από εννέα ακόμη πολυεθνικές επιχειρήσεις (Novartis, Du Pont de Nemours, Cyana-mid, Zeneca κ.λπ.), οι οποίες ελέγχουν όλες μαζί ένα παγκόσμιο εμπόριο συνολικής αξίας 23 δισεκατομμ. δολλ.. Ειδικά η Monsanto, μέσα σε λίγα χρόνια, εξαγόρασε τις σημαντικότερες εταιρείες σπόρων που δραστηριοποιούνταν στις ΗΠΑ, αφού όμως κάποια στιγμή εξαναγκάστηκε από την αμερικανική κυβέρνηση να πωλήσει μία από τις εταιρείες παραγωγής σπόρων βαμβακιού που είχε προηγουμένως αγοράσει, ώστε να αποφύγει την επιβολή κυρώσεων σε βάρος της για κατάληψη δεσπόζουσας θέσης στην αμερικανική αγορά.¹³ Υπολογίζεται, σήμερα, ότι μόνο στις ΗΠΑ οι καλλιεργούμενες εκτάσεις με γενετικά μεταλλαγμένους σπόρους τους οποίους πωλεί η Monsanto ανέρχονται σε 248 εκατομμ. στρέμ. (από 11 εκατομμ. στρέμ. το 1996), όταν το σύνολο των καλλιεργούμενων εκτάσεων με μεταλλαγμένους σπόρους είναι στις ΗΠΑ 287 εκατομμ. στρέμ. και σε όλο τον κόσμο 399 εκατομμ. στρέμ. (από 20 εκατομμ. στρέμ. το 1996) και ενώ το 54% και 19% αυτών των εκτάσεων καλύπτονται, αντίστοιχα, από σόγια και καλαμπόκι.¹⁴

Τόσο η αλματώδης ανάπτυξη της βιοτεχνολογίας όσο και το οικονομικό διακύβευμα, που τη συνοδεύει, συνέβησαν υπό καθεστώς επιστημονικής αβεβαιότητας σχετικά με τους κινδύνους της εισόδου στον ανθρώπινο οργανισμό, μέσω της διατροφικής αλυσίδας, των γενετικά τροποποιημένων σπόρων. Ο «αντίλογος», που διατυπώνεται από τους υποστηρικτές της βιοτεχνολογίας και σχεδόν πάντα συμπληρώνεται με το «ιδεολογικό» επιχείρημα της σωτηρίας και της πανάκειας στα διατροφικά προβλήματα του πλανήτη που αυτή προσφέρει, απευθύνεται σε έρευνες που πραγματοποιήθηκαν –πάντοτε από μη ελεγχόμενους από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις φορείς– και απέδειξαν, επί παραδείγματι, ότι η πολυδιαφημισμένη

13. Βλ. σχετικά στη *Le Monde*, 6.4.2000.

14. Πηγή: έρευνα της εφημερίδας *Καθημερινή*, 21.11.1999.

από την Monsanto τεχνολογία Bt (η «ενσωματωμένη» αντοχή των μεταλλαγμένων φυτών στα έντομα) δεν είναι τόσο αποτελεσματική όσο λέγεται, αφού ένας από τους μεγαλύτερους εχθρούς του βαμβακιού –το ρόδινο σκουλήκι– μέσα σε λίγες γενιές αποκτά ανοσία στην υπερσύγχρονη γονιδιακή άμυνα του μεταλλαγμένου βαμβακιού· ή ότι η γύρη του γενετικά τροποποιημένου καλαμποκιού σκοτώνει την πεταλούδα «μονάρχης»· ή ότι η ανθεκτικότητα μεταλλαγμένων σπόρων στο ζιζανιοκτόνο Roundup μπορεί να μεταδοθεί σε συγγενικά άγρια είδη και να δημιουργήσει ανθεκτικά σ' αυτό «υπερ-ζιζάνια»· ή ότι η γύρη των μεταλλαγμένων φυτών σκορπίζεται από μέλισσες και τον αέρα κατά τρία μίλια μακρύτερα από την αρχικά εκτιμηθείσα απόσταση· ή ότι ποντίκια που τράφηκαν με μεταλλαγμένες πατάτες έπαθαν καρκίνο. Σε μία μόνο περίπτωση, μέχρι σήμερα, η πανίσχυρη πολυεθνική εταιρεία Monsanto υποχρεώθηκε να συγκατατεθεί στα πορίσματα επιστημονικής έρευνας σχετικά με τη ζημία στην ανθρώπινη υγεία μιας βιοτεχνολογικής ανακάλυψης και να αποκλείσει τη σχετική τεχνολογία από τα εργαστήριά της: πρόκειται για μια έρευνα της Βρετανικής Ιατρικής Εταιρείας, η οποία αποκάλυψε ότι τα γονίδια αντοχής στα αντιβιοτικά αμπικιλίνη και καναμικίνη που χρησιμοποιούνται κατά τη διαδικασία γενετικής τροποποίησης της σόγιας, του καλαμποκιού και της ντομάτας (με τη βοήθεια αυτών των γονιδίων, οι βιοτεχνολόγοι αναγνωρίζουν τα γενετικά τροποποιημένα κύτταρα) μπορεί να είναι εξαιρετικά επικίνδυνα για την ανθρώπινη υγεία: το ανθεκτικό γονίδιο σε ένα συγκεκριμένο αντιβιοτικό μπορεί να αλλάξει το βιοχημισμό και να προκαλέσει αντοχές και σε άλλα αντιβιοτικά, ενώ η ανθεκτικότητα αυτή είναι δυνατό να περάσει μέσω της διατροφικής αλυσίδας στον άνθρωπο.

Από μόνη της η υποψία την οποία προκάλεσε η ανεξάρτητη επιστημονική έρευνα για κινδύνους στην ανθρώπινη υγεία από τα μεταλλαγμένα τρόφιμα ήταν αρκετή για να προκαλέσει εκτεταμένη και σοβαρή αντίδραση της κοινής γνώμης στις βιοτεχνολογικές ανακαλύψεις. Ειδικά στην Ευρώπη, μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό της Γαλλικής Γεωργίας αποκάλυψε μάλιστα ότι η αντίθεση του καταναλωτικού κοινού στη γενετική παρέμβαση στους φυτικούς σπόρους ενισχύθηκε από συνειρμούς που δημιουργήθηκαν, στο κοινό αυτό, ανάμεσα στη σημερινή έξαρση του ευγονισμού στις φυτικές καλλιέργειες με τη ζοφερή εμπειρία του ευγονισμού στο ανθρώπινο γένος, όπως αυτή βιώθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο, στη ναζιστική Γερμανία, με τη μαζική εξόντωση, για χάρη του ευγονισμού, «κατώτερων φυλών» (των Εβραίων, των Τσιγγάνων, των πνευμα-

τικά ασθενών, κ.λπ.).¹⁵ Στον ευρωπαϊκό χώρο, η σύγχρονη «βιοτεχνολογική έκρηξη» υπέστη, πάντως, τις οξύτερες επιθέσεις περιβαλλοντικών και καταναλωτικών κινήματων, μερίδας της επιστημονικής κοινότητας, καθώς και των έντυπων και ηλεκτρονικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Οι εκστρατείες ενημέρωσης για τους κινδύνους στην ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον υποβοηθήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από τους διαύλους παγκόσμιας επικοινωνίας που έχει δημιουργήσει το Διαδίκτυο.¹⁶ Σε πολλές περιπτώσεις, τα κινήματα της κοινωνίας των πολιτών απείλησαν, ή και έκαναν χρήση, των θεσμών της δικαστικής προστασίας, με σκοπό την άσκηση πίεσης στις δημόσιες Αρχές για τη λήψη μέτρων προφύλαξης της ανθρώπινης υγείας από τις γενετικές παρεμβάσεις στην παραγωγή των ειδών διατροφής. Στις ΗΠΑ, οι νομικοί αγώνες δεν ενεργοποιήθηκαν μόνον από την κοινωνία των πολιτών για λόγους προστασίας της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος, αλλά και από ενώσεις παραγωγών γεωργικών προϊόντων ή και μεμονωμένους αγρότες: οι πολυεθνικές εταιρείες δεν πωλούν τους μεταλλαγμένους σπόρους στους αγρότες, αλλά τους εκμισθώνουν με βάση αυστηρά συμβόλαια συνεργασίας, πραγματοποιούν δε αιφνιδιαστικούς ελέγχους και οδηγούν στα δικαστήρια όποιον χρήστη ξαναχρησιμοποιεί τους σπόρους πέραν του συμφωνημένου ορίου· αυτές οι επιχειρηματικές πρακτικές, που στερούν τους αγρότες από την ιδιοκτησία στους σπόρους που έχουν αγοράσει, οδήγησαν τους αγροτικούς συνασπισμούς να αρχίσουν νομικούς αγώνες εναντίον εταιρειών όπως η Monsanto, η Novartis και η Du Pont, κατηγορώντας τες για μονοπωλιακές τάσεις και συγκέντρωση της γεωργίας στα δικά τους χέρια.

Υπό τις συνθήκες αυτές, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα επέλεξε να προωθήσει ένα διεθνές κανονιστικό περιεχόμενο στην ισχύ και την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης όσον αφορά τα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα, σε συνάφεια, όμως, με την αποτροπή των κινδύνων που αυτά συνεπάγονται για το περιβάλλον. Στην Παγκόσμια Διάσκεψη για τη Βιοασφάλεια, που πραγματοποιήθηκε στο Μόντρεαλ από τις 25 Ιανουαρίου έως τις 2

15. Βλ. στο website της Γερουσίας της Γαλλίας <http://www.senat.fr/rap/97>, την Έκθεση Πληροφόρησης του Γερουσιαστή Jean Bizet με τίτλο «Transgéniques: pour des choix responsables».

16. Βλ., χαρακτηριστικά, την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.altern.org/ogm/>, που περιέχει έναν εξαιρετικά μεγάλο αριθμό πληροφοριών για ενέργειες, καταγγελίες, ή και απλή πληροφόρηση, σχετικά με τις επιζήμιες επιπτώσεις των εφαρμογών της βιοτεχνολογίας στην ανθρώπινη υγεία, που διακινούνται από 23 διαφορετικές ευρωπαϊκές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις.

Φεβρουαρίου 2000, η Κοινότητα κέρδισε τον τίτλο της πιο προοδευτικής παρουσίας. Το «ευρωπαϊκό γόητρο» ήταν εξάλλου ήδη ενισχυμένο στον τομέα αυτόν, αφού ένα χρόνο νωρίτερα η Κοινότητα, ύστερα μάλιστα από πρόταση της ελληνικής Κυβέρνησης (Dufour, 1999, σ. 7), είχε υιοθετήσει μια *de facto* απαγόρευση στις εμπορικές καλλιέργειες νέων γενετικά τροποποιημένων οργανισμών με προσωρινή ισχύ ως τις αρχές του 2001. Στη Διάσκεψη του Μόντρεαλ, οι κοινοτικοί εκπρόσωποι επεδίωξαν και κατόρθωσαν, στο τελικό Πρωτόκολλο Βιοασφάλειας που υπογράφηκε με τη λήξη της διάσκεψης, ανάμεσα στους κανόνες που θα διέπουν στο εξής το διεθνές εμπόριο των γενετικά μεταλλαγμένων αγροτικών προϊόντων, να περιληφθούν αφενός εκείνος που επιτρέπει στις κυβερνήσεις τις εισαγωγές γενετικά μεταλλαγμένων οργανισμών «απλώς με βάση την επιστημονική αβεβαιότητα για τους κινδύνους», αφετέρου ο κανόνας που καθιερώνει την απαραίτητη σήμανση όλων των επεξεργασμένων προϊόντων που περιέχουν γενετικά μεταλλαγμένα συστατικά.

Όσον αφορά τον πρώτο από τους αναφερόμενους κανόνες, ο οποίος καθιερώνει ρητά την αρχή της προφύλαξης, πρακτικά σημαίνει ότι, αντί η έλλειψη συγκεκριμένων επιστημονικών αποδείξεων για τις επιβλαβείς συνέπειες των μεταλλαγμένων προϊόντων –που φυσικά οφείλεται στην έλλειψη σοβαρής χρηματοδότησης των σχετικών επιστημονικών ερευνών– να λειτουργεί υπέρ της διάδοσής τους σε όλο τον κόσμο, θα λειτουργεί πλέον υπέρ της απαγόρευσής τους. Τούτο συνιστά συγκλονιστική εξέλιξη σ' έναν «κόσμο-καζίνο», όπως αυτός που διαμορφώνεται και που αδρά προηγουμένως περιγράψαμε, όπου η πλειονότητα των επιστημόνων μισθοδοτείται από τα ταμεία των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων του κλάδου. Αυτός ο αφορισμός μας δεν είναι καθόλου υπερβολικός. Σύμφωνα με μια βρετανική Μη Κυβερνητική Οργάνωση, την Skottish Genetics Action, το 90% των επιστημόνων, που συμμετείχαν σε σχετικό συνέδριο του ΟΟΣΑ που έγινε στο Εδιμβούργο τον Μάρτιο του 2000, είχαν άμεσες ή έμμεσες σχέσεις με την πολυεθνική βιοτεχνολογική βιομηχανία: η ίδια οργάνωση αποκάλυψε επίσης τη δωροδοκία αρμόδιας βρετανικής επιτροπής με τουλάχιστον μισό εκατομμύριο στερλίνες, από τα ταμεία μεγάλων βιοτεχνολογικών επιχειρήσεων (Monsanto, Novartis, Aventis, Dow Chemical), προκειμένου αυτή να εκδώσει ένα «ισορροπημένο πόρισμα» σχετικά με τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς.¹⁷ Τέλος, όσον αφορά το δεύτερο κανόνα που εντάχθηκε στο Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ

17. Πηγή: έρευνα της επιθεώρησης *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 13.5.2000, σ. 41-42.

για τη Βιοασφάλεια, τη σήμανση δηλαδή όλων των επικίνδυνων προϊότων, επισημαίνουμε ότι πρόκειται για μια «διάταξη-εφιάλη» των πολυεθνικών επιχειρήσεων του κλάδου, γεγονός που φάνηκε καθαρά από τις πανικόβλητες προσπάθειες των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της διάσκεψης για να την αντικρούσουν, προσπάθειες που μαρτυρούν πως μια πραγματική διεθνής εμπορική διαμάχη για τα μεταλλαγμένα τρόφιμα μόλις τώρα αρχίζει, που ίσως στη συνέχεια εξελιχθεί σε ευρω-αμερικανικό εμπορικό πόλεμο, κατ' εικόνα και ομοίωση της διένεξης για τα ορμονούχα κρέατα.

Πάντως, μια απόλυτη προσήλωση, αφενός στην προστασία της ανθρώπινης υγείας από τα γενετικά μεταλλαγμένα τρόφιμα, αφετέρου στην ισχύ και την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης αναφορικά με τις επιπτώσεις των υλικών αυτών στην ανθρώπινη υγεία, ανάλογη μ' εκείνη που εκδηλώθηκε όσον αφορά τους κινδύνους στο περιβάλλον, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν φαίνεται, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, να έχει επιδείξει.

Έτσι, τον Απρίλιο του 2000, το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο πλαίσιο της μεταξύ τους συνεργασίας για τη βελτίωση της Κοινοτικής Οδηγίας της 23.4.1990 που αφορά τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, αρνήθηκαν να υιοθετήσουν πρόταση Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, που έφθασε στα όργανα αυτά με πρωτοβουλία ορισμένων Πράσινων ευρωβουλευτών, σχετική με την ένταξη στην Οδηγία διάταξης που θα προέβλεπε ότι τα πρόσωπα που είναι υπεύθυνα για ηθελιμένη διάδοση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών αναλαμβάνουν την αστική ευθύνη για κάθε ζημία που προκύπτει στην ανθρώπινη υγεία και στο περιβάλλον από τη διάδοση αυτή. Η διάταξη αυτή απορρίφθηκε από την ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με ισχυρή πλειοψηφία. Αν είχε υιοθετηθεί, είναι πολύ πιθανό να υποχρέωνε βιοτεχνολογικές επιχειρήσεις να σταματήσουν την εμπορευματοποίηση, στον ευρωπαϊκό χώρο, των γενετικά μεταλλαγμένων σπόρων που παράγουν, εξαιτίας των σημαντικών οικονομικών επιπτώσεων που θα είχε γι' αυτές ενδεχόμενη δικαστική καταδίκη τους για την αστική ευθύνη που θα τις βάρυνε.¹⁸

Ακόμη, αξίζει να αναφερθούμε και σ' ένα ακόμη γεγονός, που είναι δηλωτικό μιας αμφιλεγόμενης εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης, στον τομέα που μας ενδιαφέρει, από κοινοτικά όργανα. Στη διάρκεια του

18. Πηγές: η ηλεκτρονική διεύθυνση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου <http://www.europarl.eu.int/>, η ήδη αναφερθείσα ηλεκτρονική διεύθυνση www.altern.org/ogm (στην οποία καταχωρίζονται πληροφορίες από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις) και η *Le Monde*, 13.4.2000.

1999, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έδωσε άδεια εμπορευματοποίησης, σε ολόκληρο το κοινοτικό έδαφος, ενός γενετικά τροποποιημένου είδους καλαμποκιού, που είχε παραχθεί από την πολυεθνική εταιρεία Novartis. Η Κοινοτική Οδηγία του 1990 προβλέπει μεταξύ άλλων ότι, από τη στιγμή που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παράσχει μια τέτοια άδεια, κάθε κράτος-μέλος οφείλει να δίνει τη ρητή συγκατάθεσή του για την εμπορευματοποίηση, στο δικό του έδαφος, του γενετικά τροποποιημένου υλικού, αλλά, εάν μετά τη συγκατάθεσή του προσκομιστούν νέες επιστημονικές αποδείξεις για το ότι το προϊόν συνεπάγεται κινδύνους για την ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον, τότε μπορεί να υπαναχωρήσει από τη συγκατάθεσή του και, ως μέτρο προφύλαξης, να απαγορεύσει τη χρήση ή και την πώληση του προϊόντος στο έδαφός του. Στα μέσα της περασμένης χρονιάς, η Novartis, έχοντας στα χέρια την άδεια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ζήτησε τη συγκατάθεση της γαλλικής Κυβέρνησης για την εμπορευματοποίηση, στο γαλλικό έδαφος, του γενετικά μεταλλαγμένου καλαμποκιού. Πριν η κυβέρνηση αποφασίσει, η περιβαλλοντική οργάνωση Greenpeace της προσκόμισε αποδείξεις σχετικές με την επικινδυνότητα του υλικού. Όμως, οι εθνικές Αρχές ερμήνευσαν στενά το γράμμα της Κοινοτικής Οδηγίας, θεωρώντας ότι αυτή αφενός τις υποχρεώνει να παράσχουν τη συγκατάθεση, αφετέρου τους παρέχει τη δυνατότητα υπαναχώρησης αν μεταγενέστερα προκύψουν νέες επιστημονικές αποδείξεις περί του κινδύνου. Υπό τις περιστάσεις αυτές, η Greenpeace υπέβαλε ερώτημα στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο του Λουξεμβούργου σχετικά με το νόημα της διάταξης της Οδηγίας. Το Δικαστήριο, με την απόφασή του της 21.3.2000, ερμηνεύοντας με εξαιρετικά φιλελεύθερο τρόπο τη διάταξη της Οδηγίας, αποφάσισε ότι η αρχή της προφύλαξης υλοποιείται με την πρόβλεψη της Οδηγίας για τη δυνατότητα υπαναχώρησης του κράτους από συγκατάθεση που έχει ήδη δώσει, εφόσον του δοθούν νέα επιστημονικά στοιχεία περί της επικινδυνότητας του υλικού. Επιπρόσθετα, το Δικαστήριο τόνισε ότι η ανάγκη σεβασμού της αρχής απαλλάσσει τις εθνικές Αρχές από την ίδια την υποχρέωση να δώσουν τέτοια συγκατάθεση, αν, μετά την παροχή της άδειας εμπορευματοποίησης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τεθούν στη διάθεσή τους νέα στοιχεία που τις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το υλικό για το οποίο δόθηκε η κοινοτική άδεια μπορεί να συνεπάγεται κίνδυνο για την ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον.

IV. ΤΕΛΙΚΕΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ

Από την ανάλυσή μας που προηγήθηκε σχετικά με τις τρεις περιπτώσεις εφαρμογής, από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, της αρχής της προφύλαξης

για λόγους προστασίας της ανθρώπινης υγείας, δύσκολα μπορεί να προκύψει μια εφαρμογή της αρχής συνεχούς, συνεπής και χωρίς παρεκκλίσεις. Η εικόνα της ακραιάς, επιζήμιας και αμελούς στάσης, την οποία τήρησαν εθνικές και κοινοτικές Αρχές στη νόσο των «τρολών αγελάδων», συμπληρώνεται από τη συγκρατημένη και αμφιλεγόμενη τήρηση της αρχής αυτής, από κοινοτικά όργανα, στην περίπτωση των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων. Βέβαια, αξιοσημείωτη πληρότητα στη σύλληψη και την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης έχει επιδείξει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο ζήτημα της εισαγωγής των ορμονούχων κρεάτων. Όμως, ας σημειωθεί ότι στην περίπτωση αυτή η συμπεριφορά της Ευρωπαϊκής Κοινότητας εγγράφηκε μέσα σε μια διεθνή πολιτική και δικαστική αντιπαράθεση (διένεξη με τις ΗΠΑ), η οποία, όπως έχει συμβεί σε πολλές άλλες περιπτώσεις, υποχρέωσε τις ευρωπαϊκές Αρχές να επιδεικνύουν συνέπεια και σταθερότητα σε αρχές και στόχους, ώστε να αντεπεξέλθουν καλύτερα στις διεθνείς πιέσεις που ασκούνται.

Ωστόσο, αυτές οι διακυμάνσεις στην εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης δεν εμποδίζουν μια αξιολόγησή της από την άποψη της πολιτικής απόφασης, η οποία της δίνει σάρκα και οστά. Μια πολιτική απόφαση θεωρείται νομιμοποιημένη είτε όταν απορρέει από τις προτιμήσεις τις οποίες εκφράζουν τα μέλη μιας κοινότητας με κάθε θεμιτό και θεσμικό τρόπο (π.χ., lobbying, ομάδες πίεσης, διεκδικητικό κίνημα), αλλά όχι κατ' ανάγκη μέσω των μηχανισμών της αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης (εκλογές, κοινοβούλιο), είτε όταν αποδεδειγμένα ευνοεί τη συλλογική ευημερία της κοινότητας στην οποία απευθύνεται. Στη δεύτερη περίπτωση, τεκμαίρεται ότι η πολιτική απόφαση εξυπηρετεί το «γενικό καλό», το «δημόσιο συμφέρον», μόνο από το γεγονός ότι είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένη, ότι επισφραγίζεται δηλαδή με τη βούληση του λαού όπως αυτή εκφράζεται μέσω των μηχανισμών της αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης.

Στο σημερινό στάδιο στο οποίο βρίσκεται η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση απουσιάζουν από τους θεσμούς της εκείνοι που θα προσέδιδαν στις αποφάσεις το χαρακτήρα δημοκρατικά νομιμοποιημένων αποφάσεων. Οι υπερεθνικές πολιτικές διαδικασίες στην Ευρώπη είναι διαδικασίες εξυπηρέτησης «ειδικών συμφερόντων», ώσμωσης αντιφατικών και ετερογενών βουλήσεων διαφόρων ομάδων του πληθυσμού, διαδικασίες αναζήτησης λύσεων βασισμένων στον χαμηλότερο κοινό παρονομαστή των αντιτιθέμενων απόψεων ή συμφερόντων (Scharpf, 1999, σ. 16).

Από τη σκοπιά αυτή, θα ήταν ενδιαφέρον να αναζητήσει κανείς και να βρει ποιες σταθμίσεις αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων βρίσκονταν πίσω από τις ευρωπαϊκές αποφάσεις, τις σχετικές με την αρχή της προφύ-

λαξης, οι οποίες ελήφθησαν στην καθεμία από τις περιπτώσεις που εξετάσαμε. Ειδικότερα, θα μπορούσε να διερευνηθεί με ποια κριτήρια άραγε αξιολόγησε τα ετερογενή συμφέροντα εθνικών κυβερνήσεων, πολιτικών κομμάτων, παραγωγών γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων και επιχειρήσεων το κατ' εξοχήν μη δημοκρατικά νομιμοποιημένο κοινοτικό όργανο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Προς ποια από τα συμφέροντα αυτά η εκτελεστική Αρχή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έτεινε «ευήκοοι ους»; Υπηρετώντας ποια υπέρτερη σκοπιμότητα ή αξία αυτό το ίδιο όργανο έδωσε προβάδισμα, με τις αποφάσεις του, σε συγκεκριμένα συμφέροντα σε βάρος άλλων συμφερόντων;

Ένα τέτοιο διάβημα, από τη μεριά μας, θα προϋπέθετε την αναζήτηση πηγών πληροφόρησης διαφορετικών από αυτές που χρησιμοποιήσαμε (π.χ., συνεντεύξεις με τους πρωταγωνιστές), αλλά και μια εξίσου διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση (επαγωγική, αντί της συναγωγικής) του κύριου ζητήματος που μας απασχόλησε, της εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης.

Από την άλλη μεριά, όσο κι αν από πρώτη άποψη φαίνεται παράδοξο, ενδιαφέρον θα ήταν να ετίθεντο τα ίδια ερωτήματα και προκειμένου για έναν άλλο βασικό θεσμικό πρωταγωνιστή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, στις θετικές για την αρχή της προφύλαξης αποφάσεις του οποίου ήδη αναφερθήκαμε. Το παράδοξο έγκειται στο ότι το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχει αποκλειστικό σκοπό την εξασφάλιση του σεβασμού του δικαίου και όχι τη χάραξη πολιτικής με τις αποφάσεις που εκδίδει (Dehousse, 1998, σ. 13). Όμως, αν δώσουμε ιδιαίτερη σημασία στην πρόσφατη απόφασή του στην υπόθεση Greenpeace, διαπιστώνουμε ότι αυτή στηρίχτηκε σε μια ευρεία και φιλελεύθερη ερμηνεία μιας κοινοτικής νομοθετικής διάταξης, γεγονός που σημαίνει ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί, στο μέλλον, αν συντρέξουν διαφορετικά πραγματικά περιστατικά –στην ουσία διαφορετικοί κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες– από εκείνα που ίσχυαν στην υπόθεση Greenpeace, την ίδια ή άλλη –ανάλογα αμφιλεγόμενης εκφοράς– νομοθετική ρήτρα να την ερμηνεύσει το Δικαστήριο κατά τρόπο στενό, με αρνητικές επιπτώσεις στην αποτελεσματικότητα της εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης. Εν πάση περιπτώσει, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου μπορεί σε μιαν άλλη υπόθεση να αποφάνθηκε ότι οι απαιτήσεις που συνδέονται με την προστασία της υγείας πρέπει αδιαφιλονίκητα να αναγνωρίζεται ότι έχουν χαρακτηριστικά επικρατέστερο σε σχέση με οικονομικά κριτήρια (απόφαση της 16.7.1999), όμως ερωτηματικά προκαλούνται για το ποιες οικονομικές ή κοινωνικές δυνάμεις ωφελούνται από μια απόφασή του

σαν αυτή που εκδόθηκε στις 4 Απριλίου 2000, σύμφωνα με την οποία οπωροκηπευτικά προϊόντα, παρά την επιστημονική απόδειξη της έκθεσής τους σε μόλυνση από παρασιτοκτόνα φάρμακα, δικαιούνται να φέρουν τη σήμανση –την οποία καθιερώνει Κοινοτική Οδηγία– «τελείως αβλαβή προϊόντα».¹⁹

Πάντως, μέσα στο *μη δημοκρατικά νομιμοποιημένο* κοινοτικό σύστημα λήψης αποφάσεων, και ειδικά στο πεδίο των θεμάτων που άμεσα αφορούν την προστασία της ανθρώπινης υγείας με εργαλείο την αρχή της προφύλαξης, ιδιαίτερο ρόλο, λόγω της ανεπιφύλακτης τοποθέτησής τους υπέρ της εφαρμογής της αρχής αυτής, παίζουν οι πολίτες, όπως αυτοί εκφράζονται ανεξάρτητα από την πολιτική διαμεσολάβηση και εκπροσώπηση, ως «καταναλωτικό κοινό», ως ανιδιοτελείς υπερασπιστές του περιβάλλοντος κ.λπ., μέσω των οργανώσεών τους, μέσω της κοινωνίας των πολιτών. Αν και η κοινωνία των πολιτών ήταν ολοκληρωτικά απύσχα από το προσκήνιο των κοινοτικών αποφάσεων που αφορούσαν την πολιτική διαχείριση της νόσου «των τρελών αγελάδων», παίζει πλέον, όπως είδαμε, έναν πολύ ενεργό ρόλο, στο ευρωπαϊκό επίπεδο, σε αναφορά με την προστασία από τους κινδύνους για την ανθρώπινη υγεία –και το περιβάλλον– που προκαλούνται από τα γενετικά μεταλλαγμένα τρόφιμα.

Γενικά οι πολίτες, ως οι μόνοι άμεσα ενδιαφερόμενοι για την προστασία της ανθρώπινης υγείας ή του περιβάλλοντος, υφιστάμενοι υλικά ή συμβολικά τις συνέπειες αποφάσεων οι οποίες αναλαμβάνονται με ρίσκο αλλά στη λήψη των οποίων δεν συμμετέχουν, αποτελούν ένα δυναμικό κοινωνικής διαμαρτυρίας· κυρίαρχη ιδιότητα αυτού του δυναμικού είναι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γερμανός φιλόσοφος Niklas Luhmann, η μη ένταξή του στη λήψη δημόσιων αποφάσεων για την πολιτική διαχείριση των ρίσκων, έτσι ώστε να διατηρεί την αυτονομία του από την πολιτική. Για το δυναμικό αυτό και τη στάση διαμαρτυρίας που εκδηλώνει, προϋπόθεση αποτελεί η στοιχειώδης πρόσβασή του στην πληροφορία περί τις ανθρώπινες δραστηριότητες που ενέχουν ρίσκο. Η γνώση, επί παραδείγματι, ότι ριψοκίνδυνες αποφάσεις έχουν ήδη ληφθεί και ότι συγκεκριμένοι κίνδυνοι επαπειλούνται, αλλά και η απλή συναίσθηση των συνεπειών που θα προκύψουν από τέτοιες αποφάσεις για τα αγαθά που οι πολίτες προασπίζονται, δημιουργούν προϋποθέσεις επικοινωνίας ακόμη και «μέσα από το φόβο για το ρίσκο». Το είδος αυτό της επικοινωνίας συντηρεί ανά πάσα στιγμή ανοικτό το ενδεχόμενο κινητοποίησης και διαμαρτυ-

19. *Bulletin Quotidien Europe*, no 7692, 6.4.2000, 15.

ρίας της κοινωνίας των πολιτών εναντίον ανθρωπίνων αποφάσεων που ενέχουν διακινδύνευση.

Ωστόσο, και μολονότι –καθώς ήδη συζητήσαμε²⁰ τέτοια εμπειρία κοινωνικής συμμετοχής επιβεβαιώνεται με αφορμή τη διακινδύνευση που ενέχουν η σύγχρονη βιοτεχνολογία και η εμπορική εκμετάλλευση των «ανακαλύψεων» της, ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών δεν μπορεί να συνοψίζεται στην *ex post* παρέμβαση στο δημόσιο γίνεσθαι, στη διαμαρτυρία και τη διεκδίκηση. Ο σημαντικός της ρόλος προσδοκάται, αργά ή γρήγορα, να εκδιπλωθεί *ex ante*, ως κοινωνικός μηχανισμός εξουδετέρωσης των υλικών συνθηκών μέσα στις οποίες γεννιούνται οι επικίνδυνες για την ανθρώπινη υγεία αποφάσεις, η ανεξέλεγκτη βιοτεχνολογική δραστηριότητα, η εμπορευματοποίησή της από τις μεγάλες εθνικές και κυρίως τις πολυεθνικές επιχειρήσεις (Berlan και Lewontin, 1998, σ. 10-11· Dufour, 1999, σ. 7). Πιστεύουμε ανεπιφύλακτα ότι στη σύμπραξη και τη «συμμαχία» της κοινωνίας των πολιτών με τους ίδιους τους παραγωγούς εναποτίθεται η ελπίδα για την απεμπλοκή της πρωτογενούς παραγωγικής δραστηριότητας ειδών διατροφής από τις σκοπιμότητες της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, για έναν ενσυνείδητο προσανατολισμό αυτής της δραστηριότητας σε μία και μοναδική κατεύθυνση, στην εξασφάλιση της υγείας και της πολιτισμικής ακεραιότητας του ανθρώπου με επαρκή και αβλαβή διατροφή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Berlan και Lewontin, 1998, «La menace du complexe génético-indusriel», *Le Monde Diplomatique*, no 12.
- Cameron και Abouchar, 1996, «The status of the Precautionary Principle in International Law», Freestone και Hey (eds), *The Precautionary Principle and International Law: The Challenge of Implementation*, The Hague, Kluwer, σ. 31-47.
- Dehousse, 1998, *The European Court of Justice - The Politics of Judicial Integration*, London, Macmillan Press.
- Galley, 1996, «Le principe de precaution», *Responsabilité et environnement*, no 2, σ. 97-98.
- Γεωργιάδου, 1999, «Οι διακινδυνεύσεις στην ύστερη νεωτερικότητα. Μια πολιτική-κοινωνιολογική ανάλυση», στο Λουλούδη, Γεωργιάδου και Σταυρακάκη, *Φύση, κοινωνία, επιστήμη, στην εποχή των «τρελών αγελάδων»*. Διακινδύνευση και αβεβαιότητα, Αθήνα, Νεφέλη, σ. 63-126.

20. Στην ενότητα III.3.

- Λουλούδης, 1999, «Διακινδυνεύοντας τη δημόσια υγεία. Η πολιτική διαχείριση της ασθένειας των «τρελών αγελάδων»», στο Λουλούδη, Γεωργιάδου και Σταυρακάκη, *Φύση, κοινωνία, επιστήμη, στην εποχή των «τρελών αγελάδων»*. Διακινδύνευση και αβεβαιότητα, Αθήνα, Νεφέλη, σ. 17-62.
- Luhmann, 1991, *Soziologie des Riskos*, Berlin-New York, De Gruyter.
- Motke, 1996, «The Relationship between Policy, Science, Technology, Economics and Law in the Implementation of the Precautionary Principle», Freestone και Hey, *The Precautionary Principle and International Law: The Challenge of Implementation*, The Hague, Kluwer, σ. 102-121.
- Scharpf, 1999, *Gouverner l' Europe*, Paris, Presses des Sciences.
- Vaqué, Ehring και Jacquet, 1999, «Le principe de précaution dans la législation communautaire et nationale relative à la protection de la santé», *Revue du Marché Unique Européen*, no 1, σ. 79-128.